

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

«ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ НА НОВОМУ МІСЦІ ПРОЖИВАННЯ»

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 24384

номер залікової книжки

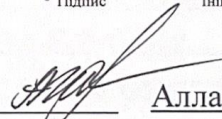
Виконала: студентка II курсу, групи ППмз-23

Підпис

Людмила БЕЗДІТНА

Ініціали, прізвище

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент

Підпис

Алла ШЕРЕМЕТ

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

Підпис

Таїсія КОМАР

Ініціали, прізвище

2 зружиль 2024р.

Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень другий (магістерський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Зав. кафедри психології та педагогіки

підписпротокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
Людмили БЕЗДІТНОЇ

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Особливості адаптації дітей ВПО з особливими потребами на новому місці проживання»
Керівник кваліфікаційної роботи: Алла Шеремет, кандидат педагогічних наук, доцент
Затверджено наказом ректора університету від 15 серпня 2023 р. № 30
2. Строк подання студентом роботи на кафедру 08 грудня 2024 р.
3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс психодіагностичних методик на дослідження репродуктивної поведінки.
4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Основні аспекти адаптації дітей впо з особливими потребами; Теоретичні основи поняття «ВПО» та його особливості; Особливості розвитку та потреби дітей з особливими потребами; Вплив міграційних процесів на адаптацію дітей ВПО з особливими потребами; висновки до розділу. Розділ 2. Емпіричне дослідження адаптації дітей ВПО з особливими потребами; Опис вибірки та методів дослідження; Аналіз отриманих даних; Розвиток соціальних програм та ініціатив та роль освітніх установ у підтримці адаптації; Практичні рекомендації для батьків, соціальних працівників; висновки, перелік джерел посилання, додатки.
5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)
2 рисунки та 15 таблиць
6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 4 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапу кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 02.01.2024 р.	Виконано
2	Визначення методологічних і теоретичних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 03.03.2024 р.	Виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01.09.2024 р.	Виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 10.09.2024 р.	Виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01.10.2024 р.	Виконано
6	Загальні висновки.	До 01.11.2024 р.	Виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 01.12.2024 р.	Виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	<u>09.12.</u> 2024 р.	Виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	<u>13.12.</u> 2024 р.	Виконано

Здобувач

Людмила БЕЗДІТНА

Керівник роботи

Алла ШЕРЕМЕТ

АНОТАЦІЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Тема кваліфікаційної роботи «Особливості адаптації дітей ВПО з особливими потребами на новому місці проживання»

Здобувач Людмила БЕЗДІТНА

Керівник Алла ШЕРЕМЕТ

Кваліфікаційна робота включає 88 сторінок, 15 таблиць, 2 рисунки, перелік джерел посилання із 71 найменування.

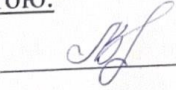
Ключові слова: адаптація, діти, ВПО, особливі потреби, умови проживання.

Об'єкт дослідження – діти внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами.

Предмет дослідження – особливості адаптації цих дітей до нового місця проживання.

За результатами дослідження з'ясовано поняття адаптації дітей ВПО з особливими потребами, визначено основні фактори, що впливають на цей процес, та здійснено емпіричне дослідження умов, які сприяють ефективній адаптації.

Одержані результати дослідження можуть бути використані фахівцями в галузі психології, соціальної роботи, педагогіки для розробки та впровадження програм адаптації дітей ВПО з особливими потребами, а також при викладанні дисциплін, пов'язаних із психологією розвитку, соціальною адаптацією та інклюзивною освітою.

Дипломник Людмила БЕЗДІТНА

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 08 грудня 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ... ..	11
1.1. Теоретичні основи поняття «ВПО» та його особливості.....	11
1.2. Особливості розвитку та потреби дітей з особливими потребами	19
1.3. Вплив міграційних процесів на адаптацію дітей ВПО з особливими потребами.....	26
Висновки до першого розділу	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ	32
2.1. Опис вибірки та методів дослідження.....	32
2.2. Аналіз отриманих даних	37
2.3. Розвиток соціальних програм та ініціатив та роль освітніх установ у підтримці адаптації.....	55
2.4. Практичні рекомендації для батьків, соціальних працівників	62
Висновки до третього розділу... ..	65
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Актуальність проблеми вимагає особливої уваги з боку суспільства, урядових та некомерційних організацій. Це питання набуває ще більшого значення у контексті зростаючих міграційних потоків, спричинених конфліктами, природними катастрофами та іншими кризовими ситуаціями у світі. Діти з особливими потребами потребують значно більше уваги та ресурсів для ефективної адаптації, а їх сім'ї часто стикаються з додатковими викликами та труднощами на шляху до відновлення нормального життя.

Перехід до нового місця проживання для дітей ВПО з особливими потребами означає не тільки зміну фізичного середовища, але й необхідність адаптації до нової соціальної, освітньої та культурної обстановки. Така адаптація може бути особливо складною, оскільки ці діти вже стикаються з певними обмеженнями у своєму повсякденному житті, які можуть ускладнювати процес влиття в нове середовище. Основними аспектами, які потребують уваги для забезпечення ефективної адаптації, є доступ до якісних освітніх програм, медичного обслуговування, психологічної підтримки та соціальної інтеграції.

Освітні програми для дітей з особливими потребами мають бути адаптовані до їх індивідуальних вимог та можливостей. Це означає не тільки забезпечення доступу до спеціалізованих шкіл або класів, але й інтеграцію цих дітей у загальноосвітній процес з відповідною підтримкою та адаптацією навчальних матеріалів. Важливим аспектом є також психологічна підтримка, яка допомагає дітям подолати стрес та тривогу, пов'язані з переїздом та адаптацією до нового середовища.

Медичне обслуговування для дітей з особливими потребами в новому місці проживання має бути надійним та доступним. Це передбачає не лише забезпечення необхідними ліками та медичними процедурами, але й доступ до спеціалізованих лікарів та реабілітаційних послуг, що можуть бути необхідними для підтримки фізичного та психічного здоров'я дитини.

Соціальна інтеграція включає в себе заходи, спрямовані на залучення дітей ВПО з особливими потребами до спільноти, забезпечення їх участі у громадському житті та сприяння встановленню дружніх стосунків з однолітками. Це може включати організацію спеціальних заходів, гуртків за інтересами, спортивних секцій, які б допомагали дітям з особливими потребами почувати себе частиною спільноти та розвивати соціальні навички.

Враховуючи складність цього процесу, важливою є роль держави та місцевих громад у створенні умов для ефективної адаптації та інтеграції дітей ВПО з особливими потребами. Це передбачає не тільки фінансову підтримку, але й розробку комплексних програм, які враховують усі аспекти життя дитини та спрямовані на забезпечення її повноцінного розвитку та добробуту в новому середовищі. Такий підхід вимагає злагодженої роботи урядових структур, неприбуткових організацій, освітніх установ та медичних закладів, а також активної участі та підтримки з боку громадськості.

Теоретико-методологічною основою стали праці таких вчених, які досліджували особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб: Гундертайло Ю.Д., Степаненко Л.В., Титаренко Т.М. Важливо, що проблеми загального правового статусу особи піднімались у працях С. С. Алексєєва, М. В. Вітрука, А. М. Колодія, В. М. Корельського, Б. М. Лазарева, - О. В. Малька, Г. В. Мальцева, Н. І. Матузова, А. Ю. Олійника, Н. М. Оніщенко, А. В. Панчишина, В. А. Патюліна, М. П. Рабіновича, В. М. Селіванова, О. Ф. Скакун, М. С. Строговича, О. В. Сурілова.

До досліджень методології, теоретичних підходів та інноваційної термінології в сфері здобутої освіти особами з особливими потребами, належать досить велике коло напрацювань серед зарубіжних вчених, таких як А. Дусон, А. Мілверт, К. Кларк, Д. Мітчелл, С. Робсон, Т. Лормен, М. Крозьє, Д. Лупарт, а також праці українських вчених: В. Бондаря, Л. Вавіної, В. Засенка, А. Колупаєва, А. Мігалуш, Ю. Найда, Т. Сак, М. Сварник, Н. Софій, В. Феоктістової.

Мета дослідження: визначити особливості адаптації дітей ВПО з особливими потребами на новому місці проживання.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні основи адаптації дітей ВПО з особливими потребами, звертаючи увагу на психологічні та соціологічні аспекти.

2. Охарактеризувати особливості розвитку та потреби дітей з особливими потребами, з'ясувати, як ці особливості впливають на процес адаптації до нового середовища, та визначити вплив міграційних процесів на адаптацію дітей ВПО з особливими потребами.

3. Розкрити методологію емпіричного дослідження адаптації дітей ВПО з особливими потребами, аналізуючи дані для ідентифікації основних проблем та викликів, і визначити ефективні стратегії адаптації.

4. Визначити роль освітніх установ у підтримці адаптації дітей ВПО з особливими потребами, оцінити внесок соціальних програм та ініціатив у покращення адаптації, та розробити практичні рекомендації для батьків і соціальних працівників.

Об'єкт дослідження: Діти внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами.

Предмет дослідження: Особливості адаптації цих дітей до нового місця проживання.

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів: аналізу, синтезу й узагальнення представлених у науковій літературі матеріалів щодо сучасного стану досліджуваної проблеми; методи анкетування. На різних етапах дослідження - було застосовано такі психодіагностичні методики, як:

1. Авторська анкета на 7 питань для розуміння опитуваної вибірки (Додаток А);
2. «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк) (Додаток Б);
3. Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості (В.В. Бойко) (Додаток В);
4. Методика дослідження соціальної адаптованості (Додаток Г);

5. Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р.Даймонда (Додаток Д).

Обробку експериментально отриманих показників здійснено з використанням методів математичної статистики: кореляційного аналізу за коефіцієнтом лінійної кореляції К. Пірсона та регресійного аналізу.

База дослідження. У дослідженні взяли участь 50 осіб, які підпадають під категорію «діти ВПО з особливими потребами», віком від 14 до 17 років. Дослідження проводилося на базі таких закладів:

- 1) Томашівська ЗОШ І-ІІІ ступенів, у Хмельницькій області, Кам'янець-Подільського р-н, Новодунаєвецької ТГ, Центральна, 47, с.Томашівка;
- 2) Теофіпольська ЗОШ І-ІІІ ступенів, Хмельницької області, Хмельницького р-н, Теофіпольської ТГ, вул Юності, 8, м.Теофіполь;
- 3) Котюржинецька гімназія з дошкільним підрозділом, Хмельницької області, Хмельницького р-н, вулиця Шкільна, 5, с. Котюржинці.

Дослідження було проведено у квітні-травні 2024 року під час воєнних умов.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що воно детально висвітлює комплексний підхід до адаптації дітей ВПО з особливими потребами у новому середовищі проживання, враховуючи їх унікальні емоційні, освітні, соціальні та медичні вимоги. Результати дослідження виявили специфічні фактори, що сприяють або ускладнюють процес адаптації, і розроблені на їх основі стратегії адаптації, які раніше не були повноцінно ідентифіковані або застосовані в цій сфері. Також дослідження пропонує нові методологічні підходи до оцінки та підтримки адаптаційного процесу, включаючи інтердисциплінарні стратегії, що об'єднують психологічну, освітню, соціальну та медичну підтримку.

Практичне значення роботи полягає в розробці конкретних рекомендацій і стратегій, спрямованих на покращення процесу адаптації дітей ВПО з особливими потребами у новому середовищі. Це включає методики для освітніх установ, соціальних служб та батьків, які допоможуть цим дітям ефективніше

інтегруватися в громаду, забезпечуючи їхнє психологічне благополуччя та розвиток.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 71 найменування та 5 додатків. У дослідженні вміщено 2 рисунки та 15 таблиць. Основний зміст викладено на 67 сторінках комп'ютерного набору. Повний обсяг роботи становить 88 сторінок, із них 70 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Теоретичні основи поняття «ВПО» та його особливості

Теоретичне вивчення категорії «внутрішньо переміщені особи» здійснювалося численними науковцями. Зокрема, М. Ніколайчук стверджує, що це специфічна цільова група міграційної політики, яка характеризується різномірними ознаками, зумовленими їхніми особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища [26].

Г. Гудвін-Гілл описує ВПО як осіб, які змушені раптово залишити свої домівки внаслідок збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і які залишаються на території своєї країни. Автор підкреслює, що ВПО можна також визначати як «вимушених переселенців», котрі не перетинають державний кордон [4].

М.М. Сірант вказує, що такі особи – це ті, хто були змушені залишити свої домівки для уникнення збройних конфліктів, проявів насильства або масових порушень прав людини [19]. Він наголошує, що основними причинами внутрішнього переміщення є збройні конфлікти, насильство та порушення прав людини. У публікації М.І. Малиха «До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика» визначає ВПО як громадян, які через військові дії та їх наслідки змушені залишити своє місце проживання, щоб забезпечити своє життя, при цьому не перетинаючи кордони держави [46].

У контексті науково-теоретичного аналізу цього поняття важливо відзначити, що внутрішньо переміщені особи вимушено здійснюють переміщення, будучи змушеними це робити через політичні, соціальні, економічні, екологічні ускладнення в їхніх регіонах. Ці особи потребують

правового та соціального захисту від держави. Вони можуть називатися «вимушеними переселенцями» або просто «переселенцями». Водночас, дослідження адаптації ВПО та громад, які їх приймають, зосереджується на різних аспектах цього процесу, що відображає інтереси та методологічні підходи різних наукових дисциплін [3].

Внутрішня вимушена міграція є процесом необхідного переміщення особи в межах країни, що веде до зміни її правового статусу на основі закону та адміністративних рішень, а також зміни постійного місця проживання. Таке переміщення може бути викликане військовими діями, політичними подіями, переслідуванням на релігійному або етнічному ґрунті, а також насильством щодо особи або її родини. Термін «вимушене переміщення населення» охоплює такі явища, як втеча, евакуація, переміщення та переселення.

Згідно з визначенням Міжнародної організації з міграції (ІОМ), вимушений мігрант – це особа, що мігрує, щоб уникнути переслідувань, конфліктів, репресій, природних або антропогенних катастроф, екологічної деградації або інших обставин, що ставлять під загрозу її життя, свободу чи засоби до існування. Міжнародна асоціація з вивчення вимушеної міграції (IASFM) визначає цей процес як переміщення біженців, внутрішньо переміщених осіб, а також людей, які змушені переміщатися внаслідок природних катастроф, екологічних змін, хімічних або ядерних аварій, голоду або великомасштабних проектів розвитку [47].

ІОМ розрізняє внутрішньо переміщених осіб (внутрішні вимушені мігранти), біженців та осіб, які шукають притулок (зовнішні або міжнародні мігранти). Основними причинами вимушеної міграції можуть бути політичні конфлікти, релігійні чи етнічні переслідування, природні катастрофи, екологічні зміни, антропогенні аварії, а також соціально-економічні проекти, такі як будівництво інфраструктури або природоохоронні ініціативи.

Т.В. Жванія описує вимушену міграцію як зміну місця постійного проживання індивідів або груп внаслідок воєн, політичних подій, етнічних чи релігійних переслідувань або насильства стосовно них чи їхніх. В українській

науковій літературі та мас-медіа таких осіб називають «внутрішнім мігрантом», «внутрішнім біженцем», «вимушеним мігрантом», «переселенцем», «вимушеним переселенцем», а в офіційних документах – «внутрішньо переміщеними особами» (IDPs), як зазначено в «Керівних принципах з питань внутрішнього переміщення» ООН [10].

Термін «internally displaced persons» було введено у науковий обіг російсько-американським демографом Є.М. Кулішером у 1943 році у роботі «Переміщення населення в Європі» і стосувався людей, змушених змінити місце проживання під час Другої світової війни. При визначенні ВПО на міжнародному рівні, що почалося з 1990-х років, ООН акцентувала увагу на недобровільному характері переміщення та переміщенні в межах країни, відмінному від міграції біженців.

Крім воєнних конфліктів, причинами вимушеного переміщення можуть бути стихійні лиха, такі як повені, землетруси чи урагани, а також антропогенні катастрофи, такі як хімічні або ядерні аварії, і проекти соціально-економічного розвитку (Офіційний сайт УВКБ ООН). Визначення ВПО тоді обмежувалося тільки тими, хто раптово залишав свої домівки, хоча у багатьох країнах, таких як М'янма, Ефіопія, Ірак, внутрішнє переміщення було частиною державної політики, що тривала десятиліттями. ВПО часто стають жертвами цілеспрямованих дій держави, спрямованих на етнічне або релігійне переміщення, що прирівнюється до так званої «етнічної чистки», порушуючи принципи недискримінації [8].

Медицина у контексті адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) фокусується на оцінці здоров'я цієї групи, включаючи розповсюдженість хвороб та епідемій. Психологія досліджує психічні стани ВПО, такі як стрес, та їхні поведінкові наслідки. Соціологія та антропологія звертають увагу на взаємодію ВПО з новим культурним середовищем і потенційні зміни в їхній ідентичності. Економіка досліджує економічні аспекти, такі як витрати та потенціал ВПО, їхню здатність інтегруватися на ринок праці приймаючої середовища та відновлення професійного статусу.

У наукових дослідженнях адаптації та інтеграції ВПО існують різні методологічні підходи, диктовані предметом дослідження та специфікою наукових інтересів. Два основні підходи, що застосовуються у різних дисциплінах, – це соціокультурний і ресурсний (який також можна назвати широким економічним підходом) [36].

Соціокультурний підхід розглядає адаптацію як подолання культурного шоку від переходу до нового культурного оточення та необхідність пристосування до чужої культури, включаючи взаємодію ідентичності ВПО з ідентичностями приймаючих груп. Інтеграція ВПО, відповідно, трактується як процес зближення цих ідентичностей. Це співіснування та зближення ідентичностей може відбуватися через асиміляцію або мультикультуралізм, вибір між якими залежить від того, як приймаюче суспільство сприймає культурну, соціальну та політичну різноманітність ВПО – як можливість чи загрозу. Вибір політики інтеграції між мультикультуралізмом та асиміляцією є ключовим у дослідженнях інтеграції мігрантів загалом та постконфліктних переміщених осіб зокрема [15].

Останнім часом у науковому середовищі знизилась увага до соціокультурного підходу, хоча він продовжує бути актуальним у медіа, політичних дебатах і громадській думці. Натомість, ресурсний підхід набуває все більшої ваги у дослідженнях вимушеної міграції, оскільки фокусується на економічних ресурсах і можливостях для ВПО.

Ресурсний підхід до адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) визначає ресурси як засоби, які люди використовують для задоволення потреб, досягнення цілей та виконання вимог. Вивчення адаптації мігрантів полягає в аналізі факторів, що сприяють чи обмежують доступ до цих ресурсів [45]. У цьому контексті адаптація ВПО розглядається як пристосування до втрати значної частини їхніх ресурсів та здобуття доступу до нових ресурсів у місці їхнього перебування. Інтеграція, в свою чергу, означає налагодження спільного використання ресурсів між ВПО та приймаючими громадами. Цей підхід був чітко окреслений антропологом Б. Харрелл-Бонд [7].

Д. Райан, Б. Дулі та Ч. Бенсон виокремили чотири групи ресурсів: особисті, матеріальні, соціальні та культурні. Вони зазначили, що біженці прибувають до приймаючого суспільства, втративши частину своїх ресурсів. Для відновлення цих ресурсів можна застосувати дві стратегії: заміщення ресурсів або заміну ресурсів [62]. Заміщення може включати підтримку від друзів, релігійних чи громадських організацій на новому місці, тоді як заміна ресурсів може бути представлена ситуацією, коли чоловіки, що зіткнулися зі складнощами у пошуку роботи, більше часу приділяють сім'ї, вихованню дітей чи догляду за батьками похилого віку.

В цілому соціокультурний підхід до адаптації та інтеграції ВПО стає менш актуальним для сучасної України. Відповідно до цього підходу, культурні відмінності між ВПО та приймаючими громадами є суттєвими, особливо якщо ці відмінності зумовлені різним етнічним складом. Проте в Україні ВПО зазвичай походять з регіонів і груп з особливостями у культурі (мова, релігія, етнонаціональна ідентичність, співвідношення регіональної та національної ідентичності), чия практична значущість виявилася несуттєвою згідно з численними дослідженнями [21].

Соціокультурний підхід є важливим для опису адаптації та інтеграції певних груп ВПО, які значно відрізняються за культурою та ідентичністю від більшості населення України, зокрема етнічних і релігійних меншин, як роми з Донецької області чи мусульманські громади з Криму. Водночас, ресурсний підхід стає більш актуальним в умовах України, особливо з огляду на триваючу війну по всій країні, що вже втретє рік спричиняє значні зміни у соціально-економічних умовах. Відмінності у доступі до ресурсів між ВПО можуть більш істотно впливати на їхнє становище, ніж культурні чи ідентичні розбіжності. Цей підхід детально відображає характер матеріальних і нематеріальних втрат, які зазнають ВПО, особливо з Донецької та Луганської областей та в меншій мірі - з Криму. Ресурсний підхід також сприяє емпіричному спостереженню та квантифікації, що робить його ефективним для аналізу сучасних умов.

Обидва підходи не є взаємовиключними та можуть ефективно комбінуватися для розуміння потреб різних груп ВПО. Синтез цих підходів дозволяє краще аналізувати, які з них найкраще відповідають потребам конкретних груп ВПО в залежності від умов.

Згідно з аналізом наукових публікацій, поняття «адаптація» часто використовується в психологічній літературі, але менш поширене в інших наукових дисциплінах. У рамках соціокультурного підходу адаптація означає короткочасний процес, що включає необхідність пережити стрес від зміни місця проживання та пристосувати свій спосіб життя до нових умов. Н.Е.Мазіна та Н.С. Скок вказують, що соціально-економічна адаптація ВПО є об'єктивно необхідним процесом входження особистості в оновлене соціальне середовище, де вона не лише задовольняє свої потреби та досягає життєвих цілей, а й здатна вносити прогресивні зміни в саме середовище [30].

Згідно з ресурсним підходом, вимушене переміщення часто призводить до втрати або обмеження доступу до наявних ресурсів, таких як житло, особисте та рухоме майно, комунальна інфраструктура, ринок праці, а також сімейні та соціальні зв'язки. Втрати можуть виникати до, під час або після міграції, у новому соціокультурному середовищі, де попередні ресурси можуть втратити свою актуальність або знецінитися. Адаптація мігрантів значною мірою залежить від їхньої здатності відновити втрачені ресурси та здобути нові, необхідні для життя у новому середовищі, як наприклад володіння місцевою мовою [14].

Щодо вимірів адаптації ВПО, вони включають [28]:

- В рамках соціокультурного підходу – подолання психологічного стресу, спричиненого зміною місця проживання.

- В рамках ресурсного підходу – здобуття інформації про наявність та доступність необхідних ресурсів у новому місці проживання, таких як житло, харчування, джерела доходу, медичне обслуговування, освітні установи, транспорт та засоби зв'язку.

О. Макарова вказує на важливість розробки програм соціальної підтримки та адаптації для переміщених осіб у світлі тривалої війни в Україні та відсутності перспективи швидкого відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями. Політика щодо ВПО повинна враховувати інтереси як місцевих громад, так і потреби створення належних умов для життя та праці переміщених осіб. Програми реінтеграції мають сприяти не лише зайнятості переселенців, а й соціально-економічному розвитку приймаючих громад через використання потенціалу переміщених осіб, їх соціальної та територіальної мобільності, економічної активності та інтелектуальних можливостей [10].

Таким чином, масова внутрішня міграція викликає численні специфічні проблеми, що впливають як на самих ВПО, так і на суспільство загалом, зокрема через спрощення поведінки людини для виживання, що може породжувати загальну невизначеність у суспільних відносинах. Стратегії адаптації мають бути адекватно розроблені для протидії можливим негативним соціально-економічним наслідкам.

На відміну від добровільної міграції, яка часто покращує соціальний статус особи, вимушена міграція зазвичай призводить до значного погіршення статусу та втрати добробуту і доходів. Вимушена міграція характеризується відсутністю позитивної мотивації для переміщення та зміною умов проживання, які роблять нормальне життя неможливим або становлять реальну загрозу для безпеки. Основним аспектом адаптації є її ціль, яка дозволяє особі вийти з конфлікту зі зміненим середовищем. Активна стратегія адаптації полягає в прагненні змінити середовище, тоді як пасивна передбачає підкорення обставинам життя. Дослідження Д. Канемана та А. Тверські виявило «феномен асиметрії», за яким людина приймає рішення, спрямовані на уникнення втрат і на досягнення виграшу, які можуть бути несумісними між собою [24].

Для оцінки стратегій адаптації вимушених переселенців можна застосувати теорію, запропоновану J. Gullahorn, яка базується на гіпотезі про U-подібну криву адаптації, що включає кілька етапів [65]:

- Перший етап з оптимістичними очікуваннями та надіями на майбутнє;

- Другий етап зі зростанням негативного впливу середовища, що викликає депресію та розчарування;
- Третій етап з максимальним проявом симптомів безпорадності та психосоматичних розладів;
- Четвертий етап, який супроводжується оптимізмом та відчуттям задоволеності новими умовами;
- П'ятий етап, що завершується повною адаптацією індивіда.

Деякі вимушені переселенці можуть не бажати або не зможуть повністю адаптуватися до нового середовища і після стабілізації ситуації повернуться до свого попереднього місця проживання. Там їх чекають нові виклики реадаптації, процес якої знову повторює U-подібну криву адаптації [5].

Отже, можемо зробити кілька важливих висновків.

По-перше, внутрішньо переміщені особи (ВПО) - це особи або групи, змушені залишити своє місце проживання через погіршення політичної, соціальної, економічної, екологічної ситуації з метою уникнення порушення прав людини, військового конфлікту, жорстокого поводження. Вони потребують правового та соціального захисту держави. Адаптація ВПО є комплексним процесом, який вивчається різними науками, такими як медицина, психологія, соціологія, антропологія, економіка. Існують два основні теоретико-методологічні підходи до адаптації та інтеграції ВПО: соціокультурний та ресурсний. Соціокультурний підхід фокусується на внутрішньому світі ВПО та суб'єктивних аспектах адаптації, тоді як ресурсний підхід звертає увагу на зовнішні атрибути та об'єктивні параметри адаптації. Соціокультурний підхід розглядає адаптацію як подолання культурного шоку та необхідність пристосування своєї ідентичності, а ресурсний підхід зосереджений на отриманні інформації про наявність необхідних ресурсів.

По-друге, адаптація є складним багатовимірним процесом, який включає пристосування мігрантів до нового соціокультурного середовища, а також адаптацію приймаючого суспільства до новоприбулих, їх соціо-економічних і культурних потреб. У процесі адаптації задіяні як ВПО, так і органи державної

влади, органи місцевого самоврядування, різні соціальні інститути, місцеві мешканці, представники інших груп та національностей. Найбільш ефективною є модель інтеграції, яка дозволяє зберегти власну національну ідентичність та культуру, одночасно стаючи корисним членом великого соціуму. Реалізація такої моделі можлива лише за умови відкритості та сприятливості приймаючого середовища, а також за активної участі самого адаптанта у процесі.

1.2. Особливості розвитку та потреби дітей з особливими потребами

Діти з особливими потребами становлять унікальну та вразливу категорію в суспільстві, що потребує особливої уваги та підходів до виховання та освіти. Такі діти можуть мати різноманітні фізичні, розумові, сенсорні або емоційні відхилення, які впливають на їхнє повсякденне життя та взаємодію з оточенням. Розуміння особливостей їх розвитку та ідентифікація конкретних потреб є критично важливими для забезпечення належної підтримки, яка дозволить цим дітям розвиватися та реалізовувати свій потенціал нарівні з іншими [7].

Проблема інтеграції дітей з особливими потребами у соціальне середовище та освітній процес є однією з актуальних тем, що вимагає як теоретичного осмислення, так і практичного втілення. Важливість цього питання полягає у визнанні та повазі до прав кожної дитини на освіту, рівні можливості у доступі до навчальних ресурсів і адекватне реагування на їх унікальні потреби в рамках освітньої системи. Це також стосується підготовки відповідної інфраструктури та навчання педагогічних кадрів, які зможуть ефективно працювати з такими дітьми [13].

Французький науковець Ж. Лефрансуа визначає особливі потреби як термін, що застосовується до осіб, чий соціальні, фізичні чи емоційні особливості вимагають спеціальної уваги та послуг для розвитку їхнього потенціалу. Він відносить до цієї категорії як осіб з винятковими здібностями або талантами, так і дітей з фізичними, психічними або соціальними відмінностями. Відповідно до цієї концепції, «особливі освітні потреби» слід розглядати як потреби, які

виходять за межі того, що зазвичай пропонується всім учням у загальноосвітніх закладах. Таким чином, «особливі освітні потреби» ми розуміємо як певні психічні стани індивіда, коли в процесі освоєння освітньої програми він відчуває недолік (і/або надлишок) необхідних об'єктів для свого функціонування і розвитку [53].

В. Бондар, Л. Будяк, Дж. Джонсон, Л. Дубейко, Дж. Ендрюз та А. Колупаєва у своїх дослідженнях визначають, що діти з особливими освітніми потребами - це учні, яким необхідні додаткові ресурси, адже їхні освітні потреби перевищують встановлені стандарти. А. Колупаєва стверджує, що поняття «діти з особливими освітніми потребами» охоплює не тільки дітей з інвалідністю або з порушеннями психофізичного розвитку, а й тих, хто має легкі порушення здоров'я, соціальні проблеми чи є обдарованими [39].

Один із недавніх нормативних актів (наказ Міністерства освіти і науки України № 691 від 2 грудня 2005 року «Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю») включає різні терміни, такі як «діти з особливими освітніми потребами», «молодь з інвалідністю», «діти з тяжкими порушеннями розвитку», «діти з обмеженими можливостями здоров'я». Ці терміни відображають медичну модель, яка розглядає будь-яку ваду здоров'я як характеристику особи, яка може бути спричинена хворобою, травмою чи станом здоров'я і потребує медичного чи іншого втручання для "корекції". Відповідно, суспільна реакція згідно з медичною моделлю полягає у наданні лікування, реабілітації та соціальної допомоги, зокрема, через спеціальну освіту та соціальні виплати [47].

З часу ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини в 1991 році, все більшої популярності набуває соціальна модель, яка пов'язана з дотриманням прав людини і розглядає ваду здоров'я як соціальну проблему, спричинену неадаптацією оточення, у тому числі через архітектурні бар'єри, виробничі норми та ставлення до людей з особливими потребами. Ця модель зосереджена на змінах у суспільстві, які забезпечують рівну участь усіх громадян у житті суспільства.

Велику роль у змінах українського суспільства відіграють неурядові організації, зокрема організації батьків дітей з особливими освітніми потребами. Завдяки їхній активності зростає поширення термінів, які зміщують акцент зі стигматизуючих назв (наприклад, «діти-інваліди», «неповносправні») на більш позитивні формулювання, такі як «діти з особливими освітніми потребами», «діти з особливостями психофізичного розвитку». Водночас досі широко вживаються і деякі терміни, які несуть негативне забарвлення, такі як «ненавчвані діти», «розумово відсталі» [26].

Загалом, термін «діти з особливими освітніми потребами» акцентує на необхідності забезпечення додаткової підтримки в освітньому процесі для дітей, що мають розвиткові відхилення і потребують спеціалізованої допомоги для рівноцінного залучення до загальноосвітнього середовища [1].

Наразі існує тенденція в науковій теорії обмежувати визначення «діти з особливими освітніми потребами» лише категорією дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що, як зазначає М. Чайковський, не повністю відображає суть цього поняття. Він описує молодь з особливими освітніми потребами як групу осіб з фізичними обмеженнями, які мають специфічні соціальні та психологічні риси. Н. Софій визначає осіб з особливими освітніми потребами як тих, хто має порушення фізичного або психічного розвитку, включно з особами з інвалідністю, а також іншими особами, які потребують постійної чи тимчасової додаткової підтримки в освітньому процесі для свого розвитку, навчання, поліпшення здоров'я та якості життя, залучення до життя суспільства.

У Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами визначено, що такі діти - це діти сліпі та зі зниженим зором, глухі та зі зниженим слухом, з тяжкими порушеннями мовлення, з затримкою психічного розвитку, з порушеннями опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю, діти зі складними вадами розвитку, у тому числі з розладами аутичного спектру, навчання і виховання яких здійснюється у спеціально створених умовах [56].

За результатами психологічних досліджень Л. Артемової, О. Кононка, В. Котирла, Ю. Приходька, Т. Репіної, Д. Ельконіна, більшість дітей має нормальні, або так звані типологічні показники розвитку. У молодшому шкільному віці ці показники визначаються здатністю дитини свідомо дотримуватися загальноприйнятих правил, орієнтуватися в системі вимог, уважно слухати і швидко виконувати усні завдання, самостійно виконувати завдання за візуальним зразком. Така здатність свідчить про певний рівень фізичного, психічного і особистісного розвитку, який для більшості молодших школярів є типовим і визначає умовну норму [44].

До показників умовної норми входять індивідуальні відмінності, які включають психологічні риси та відрізняють одну дитину від іншої. Ці відмінності залежать від здібностей дитини, умов її життя та виховання, а також від вроджених особливостей, таких як темперамент, характер і природні задатки, що впливають на динаміку психічних процесів, дій, навчання, діяльності та спілкування.

В. Бех, М. Савчин, Л. Терлецька зазначають, що вікові та індивідуальні особливості молодших школярів формують основні освітні потреби дитини: у пізнанні, спілкуванні, дружбі, соціально значущій діяльності, русі, самосвідомості та контролі емоційних станів, диференціації власних почуттів, формуванні Я-концепції та рефлексії [11].

Знання про індивідуально-типологічні особливості молодших школярів є важливими для організації ефективного освітнього процесу, вибору відповідних технологій і методів навчання. Кожна категорія дітей із особливими освітніми потребами має свої унікальні психолого-педагогічні характеристики, які слід враховувати при визначенні стратегії і тактики надання освітніх послуг в інклюзивній початковій школі. Врахування індивідуальних особливостей таких учнів допомагає уточнити значення поняття «діти з особливими освітніми потребами», яке охоплює дітей із різними рівнями психофізичного розвитку, включених у спільний навчально-виховний процес з однолітками з типологічним розвитком, реалізований через диференційовані за стандартними та

індивідуальними програмами відповідно до потреб дитини за умови кваліфікованої спеціалізованої корекційної допомоги.

Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, цей термін застосовується для опису дітей із обмеженими можливостями здоров'я, що зосереджує увагу дослідження на учнях із обмеженими можливостями здоров'я [6].

В Україні діє розвинена система спеціальних навчально-виховних закладів, яка включає вісім типів установ для дітей з різними особливостями психофізичного розвитку, такими як глухота, слабкий слух, сліпота, слабкий зір, порушення опорно-рухової системи, затримка психічного розвитку, обмежені розумові можливості, мовленнєві вади. Одним із напрямків реформування спеціальної освіти для таких дітей є їх інтегроване навчання у загальноосвітніх закладах.

А. Колупаєва підкреслює, що для ефективності інклюзивної освіти важливе місце займають пошук та апробація інноваційних моделей організації спільного навчання та нові методики. Це передбачає необхідність ґрунтовного дослідження як феноменології інклюзії, так і її організаційно-методичних основ. Такий підхід дозволяє планомірно та поетапно впроваджувати інклюзивне навчання, адаптувати освітній простір до сучасних вимог, сподівань батьків і потреб школярів [17].

З огляду на те, що в Україні термін «інклюзія» з'явився відносно недавно у професійній спільноті, важливо зрозуміти суть поняття «інклюзивна освіта». Часто це поняття сплутується з «інтегрованою освітою», хоча різниця між ними існує. У науковій літературі можна зустріти синонімічне використання цих термінів, що є не зовсім коректним. Інклюзія (від лат. include – включаю) означає включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я у звичайні класи загальноосвітніх установ (дитячі садки, школи). Інклюзія вимагає адаптації освітнього середовища до потреб кожної дитини, включаючи переобладнання навчальних приміщень, забезпечення необхідних навчальних засобів відповідно

до особливостей розвитку дитини, а також психологічну та методичну підготовку вчителів.

Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти у 2019-2020 навчальному році», інклюзивне навчання в інклюзивних класах здійснюється командою психолого-педагогічного супроводу. Ця команда протягом двох тижнів розробляє індивідуальну програму розвитку дитини (ІПР), визначає методи адаптації освітнього середовища та навчальні матеріали відповідно до її потенційних можливостей [23].

Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття в такому класі проводяться у форматі індивідуальних та групових занять статутними працівниками закладу, зокрема вчителями-дефектологами, а також фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), навчально-реабілітаційних центрів, логопедами. Вчителі та асистенти вчителів, які працюють в інклюзивних класах, зобов'язані створювати сприятливу гуманну атмосферу для міжособистісної взаємодії, що сприятиме дослідженню, пошуку, творчості та успішному навчанню і розвитку кожного учня [15].

Структура заняття, планування та логіка заняття, послідовність залучення дітей та вправи за наростаючою складністю становлять умови успішності всіх учнів, а отже, і інклюзивної освіти. У плані уроку окремо має бути відображено план діяльності на урок для дитини з особливими освітніми потребами. Вчитель може різнитися в підходах до розв'язання цієї проблеми: створювати окремі плани для всього класу та для дитини з особливими потребами, або формувати загальний план із включенням завдань для кожної дитини, яка потребує індивідуального підходу та додаткової уваги.

Важливо, щоб під час уроку чітко була визначена траєкторія діяльності кожної дитини з особливими освітніми потребами у класі. Кожен етап уроку має бути задокументований, з орієнтацією учнів на те, що вже зроблено і що їм ще належить зробити, забезпечуючи поступове включення та активну участь дітей у навчальному процесі [40].

Отже, в Україні діє розвинена система спеціальних навчально-виховних закладів, що охоплює вісім типів установ для дітей з різними особливостями психофізичного розвитку. Перспективним напрямком реформування спеціальної освіти для цих категорій дітей є їх інтегроване навчання у загальноосвітніх закладах. А. Колупаєва наголошує на необхідності апробації інноваційних моделей спільного навчання та нових педагогічних методик. Це включає ґрунтовне дослідження як феноменології інклюзії, так і її організаційно-методичних основ, що дозволить планомірно впроваджувати інклюзивне навчання та адаптувати освітній простір до сучасних вимог.

З огляду на відносно недавнє з'явлення терміна «інклюзія» у професійній спільноті України, важливо розуміти його суть. Інклюзія (від лат. include – включаю) передбачає інтеграцію дітей з обмеженими можливостями здоров'я у звичайні класи загальноосвітніх установ. Це вимагає адаптації освітнього середовища до потреб кожної дитини, зокрема переобладнання навчальних приміщень, забезпечення необхідних навчальних засобів, а також психологічної та методичної підготовки вчителів [68].

У рамках «Методичних рекомендацій щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти у 2019-2020 н.р.», інклюзивне навчання передбачає командну роботу, яка включає розробку індивідуальної програми розвитку дитини, адаптацію навчальних матеріалів та освітнього середовища. Вчителі та асистенти вчителів в інклюзивних класах зобов'язані створювати умови для гуманної міжособистісної взаємодії, де кожен учень має можливість для дослідження, пошуку та творчості. Важливою є також чітка структура занять, яка забезпечує послідовність залучення всіх дітей до навчального процесу та відображає індивідуальні особливості кожного учня.

1.3. Вплив міграційних процесів на адаптацію дітей ВПО з особливими потребами

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало причиною масового переміщення цивільного населення, що стало безпрецедентним явищем в новітній історії Європи. Загострення військових дій і погіршення безпекової ситуації спонукали до наймасовішої міграції, особливо жінок та дітей, оскільки чоловіки віком 18-60 років зазвичай підпадають під військову мобілізацію і мають обмеження щодо виїзду за кордон.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на травень 2023 року, 8,2 мільйона українців було зареєстровано як біженці в Європі. Серед них значна частина — діти, що утворює приблизно 3 мільйони молодих осіб. Ця міграція ставить перед суспільствами приймаючих країн низку викликів, зокрема потребу в адаптації дітей з особливими потребами [24].

Переміщення в умовах війни особливо складно впливає на дітей ВПО, які мають особливі освітні чи медичні потреби. Нестабільність, втрата дому, переривання звичного ритму життя та освітнього процесу ведуть до психологічних травм та загострення існуючих розладів. Перед приймаючими громадами постає завдання не тільки інтегрувати таких дітей у місцеву освітню систему, але й забезпечити їм відповідну психологічну підтримку та медичні послуги.

Значне роз'єднання сімей, коли один або обидва батьки залишаються в Україні, а діти перебувають за кордоном, ускладнює процес адаптації. Відсутність батьківської підтримки може спричинити в дітей відчуття відчуження, зниження самооцінки та інші емоційні та поведінкові проблеми. Відповідно, діти з особливими потребами, які стали ВПО, потребують особливої уваги з боку освітніх, медичних і соціальних служб приймаючих країн. Важливо створити умови для їхньої комплексної підтримки, забезпечити доступ до кваліфікованої допомоги та адекватних адаптаційних програм, які враховують специфіку їхнього стану і потреб [17].

Для дітей ВПО з особливими потребами міграція часто означає раптову зміну звичного середовища, що супроводжується втратою соціальних зв'язків,

перериванням навчального процесу та потребою адаптації до нових умов проживання та освіти. Ці зміни можуть істотно ускладнити вже наявні виклики, пов'язані з їхніми специфічними потребами, що вимагає від держави, місцевих громад та освітніх установ особливої уваги та підтримки.

Психологічний аспект адаптації дітей ВПО з особливими потребами надзвичайно важливий. Стрес від переміщення, втрата звичного дому і навколишнього середовища можуть загострити існуючі емоційні чи поведінкові проблеми, а в деяких випадках спровокувати нові. Діти можуть відчувати тривогу, страх, депресію або почуття ізоляції, що може негативно впливати на їхнє загальне психічне здоров'я та добробут.

Соціальна адаптація також є критичним аспектом. Діти ВПО з особливими потребами потребують розвитку нових соціальних зв'язків та відновлення відчуття приналежності до громади. Освітні установи, соціальні служби та неурядові організації мають відігравати ключову роль у сприянні цьому процесу, забезпечуючи відповідну підтримку та стимулюючи інтеграцію дітей у нове середовище [32].

Освітня адаптація є ще одним важливим фактором. Школи та інші навчальні заклади повинні бути готові зустріти особливі освітні потреби дітей ВПО, забезпечуючи доступ до інклюзивної освіти та спеціалізованих ресурсів, таких як спеціальні навчальні матеріали, асистенти вчителів і терапевти. Також важливим є надання педагогічним працівникам відповідного навчання для роботи з такими дітьми, з огляду на їхні особливі фізичні, психічні або сенсорні відхилення.

Медичний аспект теж не можна ігнорувати. Діти ВПО з особливими потребами можуть вимагати спеціальної медичної допомоги або реабілітації. Важливо забезпечити безперервний доступ до медичних послуг, що включає як загальну, так і спеціалізовану медичну допомогу.

Відповідно, ефективна адаптація дітей ВПО з особливими потребами залежить від комплексного підходу, який охоплює психологічну підтримку, соціальну інтеграцію, освітні втручання та медичне обслуговування. Це вимагає

спільних зусиль від державних інституцій, освітніх закладів, соціальних служб, громадськості та родин, щоб забезпечити дітям з особливими потребами можливість повноцінного розвитку та інтеграції у суспільство [44].

Вплив міграційних процесів на адаптацію дітей ВПО з особливими потребами є значним, особливо у контексті сучасних міжнародних відносин та співпраці між Україною та ЄС в рамках Східного партнерства. Ці відносини не лише підкреслюють важливість регулювання міграційних потоків, але й сприяють розбудові необхідної інфраструктури для захисту та інтеграції мігрантів, що включає дітей з особливими потребами.

Взаємодія України з ЄС у галузі міграції забезпечує не тільки контроль та управління кордонами, але й включає зусилля зі створення безпечного середовища для всіх переміщених осіб. Це особливо важливо для дітей ВПО з особливими потребами, адже їхня інтеграція в нове соціальне середовище та освітні системи вимагає адаптованих підходів та спеціалізованих ресурсів. Розглядаючи ініціативи ЄС, зокрема у рамках Східного партнерства, важливо відзначити, що спільна робота над вдосконаленням управління міграцією сприяє створенню ефективних механізмів для забезпечення потреб переміщених осіб. Зокрема, створення інтегрованих систем управління кордонами та боротьба з нелегальною міграцією дозволяють забезпечити більшу безпеку для мігрантів, що сприятиме зниженню стресу та адаптаційних викликів для дітей з особливими потребами. Також, європейська підтримка у вигляді фінансової та технічної допомоги спрямована на розвиток соціальних послуг, що включають освітні та медичні програми, спеціально адаптовані для потреб дітей з інвалідністю чи іншими спеціальними потребами. Це створює більш гостинне та відкрите середовище для їх розвитку та соціалізації.

Подальше вдосконалення правових та соціальних стандартів, забезпечення рівних можливостей у доступі до освіти та медичного обслуговування, а також інтеграція дітей ВПО у загальноосвітні заклади є критично важливими аспектами співпраці України та ЄС. Це не тільки покращує якість життя дітей з особливими потребами, але й сприяє їх повноцінному включенню в суспільство.

Завдяки міжнародній підтримці та скоординованим зусиллям, Україна та ЄС активно працюють над створенням умов, що дозволяють дітям ВПО з особливими потребами адаптуватися та розвиватися у безпечному і стимулюючому середовищі. Враховуючи динаміку міграційних процесів, важливо продовжувати цю роботу, адаптуючи міжнародні практики до специфіки України та потреб її громадян.

Інтенсифікація міграційних процесів в Європі, яка відбувається під впливом глобалізації та регіональної інтеграції, створює значні виклики для країн-членів ЄС і самого Європейського Союзу. Розвиток і впровадження ефективної політики управління міграційними потоками визначається як спільний інтерес усіх учасників регіональних взаємовідносин. Це особливо важливо, враховуючи прагнення ЄС стати однією з найконкурентоспроможніших економік світу [58].

У контексті співпраці з країнами походження та транзиту мігрантів, ЄС вивів міграцію на перші позиції у своїй зовнішній політиці. Міграція стала одним із центральних питань у політичних дискусіях багатьох держав-членів ЄС. Особлива увага приділяється розвиткові доказової політики, яка б враховувала різні аспекти міграційних процесів і сприяла б забезпеченню інклюзивного зростання та сталого розвитку, як визначено в глобальній Програмі на період до 2030 року і цілях сталого розвитку.

Вплив цих процесів на адаптацію дітей ВПО з особливими потребами є істотним. Діти цієї категорії, які опинилися в міграційному процесі, стикаються з особливими викликами в контексті своєї інтеграції в нові соціальні та освітні системи. Ефективне управління міграційними потоками має включати створення адекватних умов для їх освіти та соціальної адаптації. Це передбачає не тільки надання освітніх послуг, але й психологічну підтримку та медичне обслуговування, адаптоване до їх особливих потреб [19].

Особливе значення мають програми, які сприяють безпечній, упорядкованій та відповідальній міграції, з акцентом на належне керування міграційними потоками. Це включає в себе і розробку міжнародних і

національних стратегій, які б дозволили інтегрувати дітей ВПО в нові соціальні середовища, забезпечуючи їм рівні можливості для розвитку та реалізації власного потенціалу в безпечних умовах. Інтеграційні процеси, які відбуваються в Європі, зобов'язують усі зацікавлені сторони до відповідального та продуманого підходу до регулювання міграції, особливо коли мова йде про вразливі категорії, такі як діти ВПО з особливими потребами. Це вимагає забезпечення їх захисту та підтримки на всіх етапах міграційного процесу, від планування до імплементації політик, які враховують їх унікальні потреби і створюють умови для їхнього всебічного розвитку [64].

Отже, ефективна інтеграція дітей ВПО з особливими потребами вимагає злагоджених зусиль на рівні національних та міжнародних інституцій. Розробка і впровадження адекватних програм адаптації, які охоплюють освітні, медичні, психологічні та соціальні аспекти, є ключовими для забезпечення добробуту та розвитку цих дітей. Підтримка ЄС та інших міжнародних партнерів важлива для створення стійких механізмів захисту прав та потреб дітей ВПО, що сприяє їхньому успішному соціальному включенню та інтеграції у нових умовах.

Висновки до першого розділу

Висновки до першого розділу нашого дослідження, який зосереджений на впливі міграційних процесів на дітей вимушено переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами, підкреслюють важливість розуміння як теоретичних основ, так і практичних аспектів цієї проблематики. Поняття «ВПО» охоплює широке коло осіб, які були змушені залишити свої постійні місця проживання

через збройні конфлікти, порушення прав людини або стихійні лиха, і потребує глибокого аналізу з метою правильного визначення потреб таких осіб та шляхів їх задоволення.

Особливості розвитку та потреби дітей з особливими потребами вимагають окремої уваги, оскільки ці діти часто стикаються з більшими труднощами в умовах міграції та потребують спеціалізованих послуг та підходів. Це стосується не тільки медичного обслуговування та освітніх послуг, але й психологічної підтримки та соціальної адаптації.

Ми детально розглянули, як міграційні процеси впливають на адаптацію дітей ВПО з особливими потребами. Виявлено, що міграція інтенсифікує існуючі виклики та створює нові, включаючи проблеми інтеграції в нове соціальне та освітнє середовище, що вимагає від приймаючих громад і держав вироблення адекватних стратегій та механізмів реагування на особливі потреби цих дітей.

Отже, забезпечення ефективної підтримки та адаптації дітей ВПО з особливими потребами потребує комплексного підходу, що включає в себе міждисциплінарне співробітництво, зміцнення правових рамок, розробку інклюзивних програм та активне залучення міжнародної допомоги і партнерства. Успішна інтеграція цих дітей не тільки покращить їх якість життя, але й сприятиме стабільності та розвитку приймаючих громад і суспільства в цілому.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Опис вибірки та методів дослідження

Наше емпіричне дослідження було спрямоване на вивчення процесу адаптації дітей вимушено переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами. У

центрі уваги знаходилось з'ясування особливостей їхнього психологічного стану, соціальної адаптації та потреб у підтримці. Дослідження було реалізовано за участю 50 осіб віком від 14 до 17 років, які проживають у Хмельницькій області України.

Місця проведення дослідження були вибрані з урахуванням доступності та географічного розташування і включали Томашівську загальноосвітню школу I-III ступенів, Теофіпольську ЗОШ I-III ступенів та Котюржинецьку гімназію з дошкільним підрозділом. Вибірка охопила дітей, що проживають у цих закладах, і дослідження проводилося у квітні-травні 2024 року, під час продовження воєнних дій на території України, що додало актуальності та значущості отриманим результатам.

Для збору даних було застосовано комплекс методів:

1) Авторська анкета на 7 питань для глибокого розуміння переживань та думок опитуваної вибірки, зокрема зосереджених на їхніх емоційних станах і потребах у підтримці. Цей інструмент дозволив нам зібрати важливі дані про особистісні та соціальні аспекти учасників дослідження, які належать до вразливих категорій.

Перше питання анкети було присвячено визначенню статі респондента, що дозволяло нам врахувати гендерні особливості в процесах адаптації. Друге питання стосувалося віку опитуваних, що є важливим для з'ясування ступеня залежності дітей від зовнішньої підтримки та самостійності в адаптаційних процесах. Третє питання анкети давало нам інформацію про місце походження учасників, що є ключовим для розуміння контексту їхніх попередніх умов життя. Четверте питання досліджувало, скільки часу респонденти вже проживають на новому місці, що допомагало виявити тривалість їхнього досвіду адаптації. П'яте питання містило перелік можливих труднощів, з якими респонденти можуть стикатися на новому місці проживання, включаючи звикання до нової школи, налагодження стосунків з однолітками, звикання до нового житла та інше. Це дало нам змогу краще зрозуміти бар'єри, що стоять перед дітьми в процесі їх інтеграції. Шосте питання анкети зосередилося на типах підтримки, яку діти

отримують від сім'ї, школи або громади, включаючи психологічну підтримку, допомогу в навчанні, соціальну підтримку. Це дозволило нам виявити як наявні ресурси, так і потенційні прогалини в системі підтримки цих дітей. Останнє питання надало респондентам можливість висловити свої думки щодо того, які заходи або дії могли б покращити їхню адаптацію на новому місці проживання, що дало нам важливе уявлення про потреби дітей з погляду їхніх власних переживань і очікувань.

Зібрані за допомогою цієї анкети дані стали фундаментом для нашого аналізу та виявлення ефективних шляхів покращення умов життя та адаптації дітей ВПО з особливими потребами в нових умовах.

2) Далі ми застосували «Тест Самооцінки психічних станів», розроблений Г. Айзенком. Цей інструмент дозволяє оцінити рівень тривожності, фрустрації, агресії, а також ригідності особистості у респондентів. Він включає детальний опис різних психічних станів, що допомагає учасникам самостійно оцінити, наскільки часто вони відчують певні емоції або поведінкові реакції. Кожен стан оцінюється від 0 до 2 балів в залежності від того, наскільки часто він виникає. Тест складається з чотирьох основних шкал: тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Кожна шкала має десять запитань, які дозволяють виявити ступінь вираженості кожного з цих станів. Наприклад, шкала тривожності включає запитання про впевненість у собі, якість сну, переживання щодо можливих труднощів та інші. Шкала фрустрації зосереджена на реакції особи на неприємності і здатність впоратися з невдачами. Шкала агресивності включає питання про поведінку у конфліктних ситуаціях, а шкала ригідності визначає гнучкість у звичках та відношенні до змін. Учасники заповнюють тест, вказуючи, наскільки часто вони зіштовхуються з описаними станами, що дозволяє здійснити кількісний аналіз їхніх психологічних особливостей. Обробка результатів полягає у підрахунку загальної суми балів за кожною шкалою, що далі використовується для визначення низького, середнього або високого рівня вираженості кожного стану.

Впровадження цієї методики в нашому дослідженні дозволило краще зрозуміти психічні стани дітей ВПО з особливими потребами, що є ключовим для розробки ефективних програм їх психосоціальної підтримки та адаптації у нових умовах.

3) Також ми впровадили методику діагностики рівня соціальної фрустрованості, розроблену В.В. Бойко, для вивчення ступеня незадоволеності соціальними досягненнями учасників у різних аспектах їхнього життя. Ця методика є опитувальником, який оцінює рівень задоволеності чи незадоволеності респондентів у таких сферах, як освіта, робочі відносини, матеріальний стан, сімейні зв'язки, і багато інших. Респондентам пропонувалося оцінити своє задоволення за чотирибальною шкалою від «цілком задоволений» до «цілком не задоволений». Цей інструмент дозволяє нам зібрати кількісні дані про стан фрустрації від 0 до 4 балів за кожним з запропонованих аспектів. Отримані результати дають можливість провести детальний аналіз рівня фрустрованості, оскільки чим вищий середній бал по запитаннях, тим глибше незадоволення учасників дослідження. Визначення рівня фрустрованості відбувається за шкалою, де вищі значення показують вищий ступінь незадоволення, а нижчі - відсутність чи мінімальний рівень фрустрованості. Ці результати мають критичне значення для розуміння соціально-психологічних наслідків міграції для дітей ВПО з особливими потребами і формування відповідних підходів до їх підтримки та адаптації у нових соціальних умовах. Вказана методика є частиною нашого комплексного підходу до оцінки адаптаційних процесів серед дітей ВПО з особливими потребами, дозволяючи нам більше зрозуміти їхні потреби та виклики, з якими вони стикаються в новому соціальному середовищі.

4) Після цього ми застосували методику дослідження соціальної адаптованості, що включає оцінку реакцій особистості на різні соціальні ситуації та внутрішньопсихічні стани. Ця методика дозволяє визначити ступінь адаптації індивідів до соціального середовища, їх здатність до взаємодії та відповідь на соціальні виклики. Для оцінки використовується спеціально розроблений

опитувальник, що містить 25 тверджень, які відображають різні аспекти емоційного та соціального реагування на навколишні події. Респондентам пропонується відповісти «так» або «ні» на кожне твердження, що дозволяє оцінити частоту виникнення певних емоцій та реакцій. Твердження включають симптоми тривожності, нездатності впоратись із зовнішніми обставинами, відчуття нудоти, втоми, хвилювання та інших психологічних станів, що впливають на соціальну адаптацію.

Обробка відповідей полягає у підрахунку кількості «так» відповідей. На основі цього підрахунку оцінюється рівень соціальної адаптованості. Чим менше кількість позитивних відповідей, тим вищий рівень адаптованості. Результати інтерпретуються за чотирибальною шкалою, де від 1 до 3 відповідей свідчать про високу адаптованість, 4-10 - середню, 11-20 - низьку, а 21-25 - дуже низьку, що може свідчити про глибокі внутрішні конфлікти та невпевненість у собі.

Інструмент є одним із ключових у нашому дослідженні, оскільки він дозволяє об'єктивно оцінити, як діти ВПО з особливими потребами адаптуються до нових життєвих умов в контексті соціальної взаємодії та особистісного відчуття стабільності.

5) Останнім у нашому дослідженні ми застосували методику діагностики соціально-психологічної адаптації за К. Роджерсом і Р. Даймондом, яка включає аналіз особистісної взаємодії зі змінами в соціальному середовищі. Ця методика дозволяє визначити ступінь, до якого особистість здатна адаптуватися до нових соціальних умов, розвивати нові навички, і формувати вміння, необхідні для ефективної взаємодії у зміненому середовищі. Вона також відображає ступінь, до якого індивід залишається незмінним у відповідь на соціальні зміни, що може вказувати на низьку соціально-психологічну адаптацію.

Питальник містить твердження, які учасники оцінюють як «так» або «ні», залежно від того, наскільки ці твердження відповідають їхнім власним переживанням та досвіду. Твердження розроблені для виявлення різних аспектів адаптації, включаючи здатність до зміни, відкритість новому досвіду, вміння керувати власними емоціями та поведінкою, а також рівень відчуття власної

вартості і самооцінки. Результати аналізуються шляхом порівняння кількості позитивних відповідей на твердження, що відносяться до адаптованості, та на твердження, що відображають неадаптованість. Це дозволяє об'єктивно оцінити загальний рівень адаптації особистості. Високий рівень відповідей, що підтверджують адаптацію, вказує на успішну соціально-психологічну адаптацію, тоді як переважання відповідей, що свідчать про неадаптованість, може вказувати на потенційні проблеми у соціальній взаємодії та самопочутті особистості.

Використання цієї методики у нашому дослідженні допомогло ідентифікувати ключові аспекти соціальної адаптації дітей ВПО з особливими потребами, виявити їхні основні труднощі в адаптації та надати цінні дані для розробки втручань, спрямованих на підтримку цієї вразливої категорії учасників.

Загальні отримані результати дослідження за допомогою 5 методик дозволяють краще зрозуміти специфіку адаптації дітей ВПО з особливими потребами в умовах кризи та війни, виявити основні виклики та потреби цієї категорії молоді. Вони також підкреслюють необхідність подальшого вивчення цієї проблеми і розробки ефективних програм соціальної підтримки та психологічної допомоги.

2.2. Аналіз отриманих даних

Аналізуючи результати першої методики, авторської анкети на 7 питань, можна побачити наступне:

1) Наше дослідження включало 50 дітей ВПО з особливими потребами у віці від 14 до 17 років. З них 58% учасників виявились дівчатами, а 42% - хлопцями (рис. 2.1):

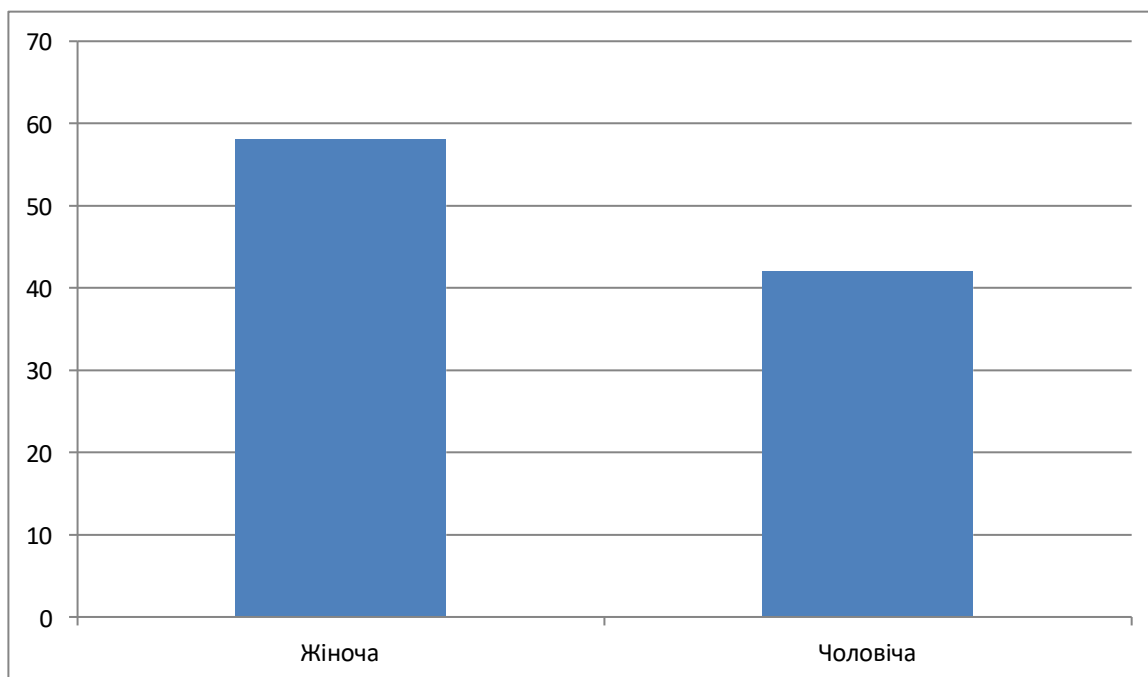

Рисунок 2.1 - Відповідь на питання № 1 до авторської анкети з Додатку А «Демографічні дані опитуваних»

Такий розподіл вказує на злегка більшу репрезентативність жіночої статі в даній вибірці, що може бути пов'язано з більшою кількістю переселених жіночих сімей з дітьми через військові дії.

2) Аналізуючи тривалість перебування на новому місці проживання, було виявлено, що 40% дітей перебувають у новому місці менше 6 місяців, 35% — від 6 місяців до 1 року, і 25% - більше одного року (рис. 2.2):

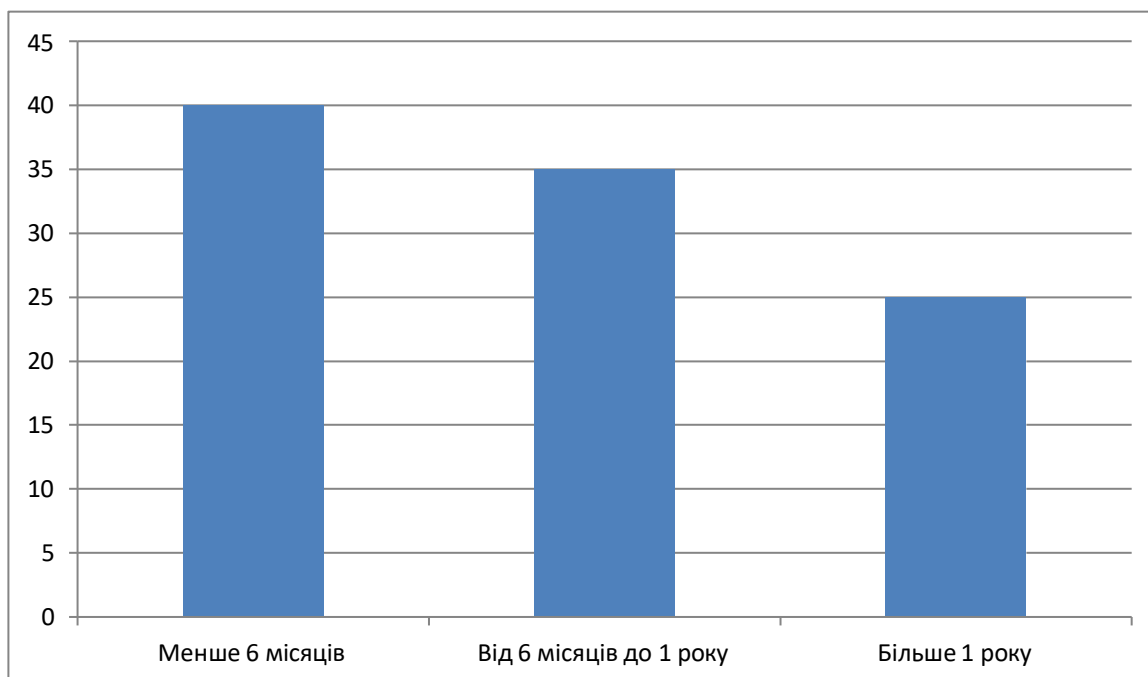

Рисунок 2.2 - Відповідь на питання № 2 до авторської анкети з Додатку А «Тривалість перебування на новому місці проживання»

Отримані дані свідчать про відносну свіжість переїзду більшості учасників, що може суттєво впливати на їх адаптаційний процес.

3) Більшість дітей (70%) вказали на труднощі зі звиканням до нової школи як на основну проблему під час адаптації. Половина респондентів (50%) зазначила на труднощі у налагодженні стосунків з однолітками, а 45% відчувають труднощі зі звиканням до нового житла. Інші труднощі, такі як культурна інтеграція чи мовний бар'єр, складають 15% (табл. 2.1):

Таблиця 2.1 - Відповідь на питання № 3 до авторської анкети з Додатку А «Труднощі під час адаптації»

Труднощі	Відсоток
Звикання до нової школи	70%
Налагодження стосунків з однолітками	50%
Звикання до нового житла	45%
Інші труднощі	15%

4) Психологічна підтримка виявилася найбільш поширеною формою допомоги, яку отримували 65% дітей. Допомога в навчанні була надана 60%

учасників, тоді як 50% мали доступ до соціальної підтримки через участь у гуртках та секціях. Лише 10% респондентів відзначили інші форми підтримки (табл. 2.2):

Таблиця 2.2 - Відповідь на питання № 4 до авторської анкети з Додатку А «Підтримка під час адаптації»

Тип підтримки	Відсоток
Психологічна підтримка	65%
Допомога в навчанні	60%
Соціальна підтримка (гуртки, секції)	50%
Інша підтримка	10%

5) Більшість опитаних (55%) вважають, що індивідуальні заняття з психологом могли б покращити їх адаптацію. Організація дозвілля та спортивних секцій була б з користю для 50% учасників. 45% вважають за необхідне введення більшої кількості соціальних програм, а 30% бачать потребу в кращих житлово-побутових умовах (табл. 2.3):

Таблиця 2.3 - Відповідь на питання № 5 до авторської анкети з Додатку А «Пропозиції щодо покращення адаптації»

Пропозиції	Відсоток
Більше соціальних програм	45%
Індивідуальні заняття з психологом	55%
Забезпечення кращих умов проживання	30%
Організація дозвілля та спортивних секцій	50%

Зібрані дані підкреслюють необхідність комплексного підходу до питання адаптації дітей ВПО з особливими потребами, що включає психологічну підтримку, освітні ініціативи, соціальну інтеграцію, а також увагу до їх фізичних і побутових потреб.

Далі у рамках нашого дослідження було використано тест «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка для оцінки рівнів неадаптивних станів та властивостей особистості, таких як тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність (табл. 2.4):

Таблиця 2.4 - Результати дослідження до методики «Самооцінка психічних станів» Г.Айзенка

Шкала	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Тривожність	30	50	20
Фрустрація	25	50	25
Агресивність	40	40	20
Ригідність	35	45	20

Результати проведеного дослідження з таблиці 2.4 показали, що середній рівень тривожності спостерігається у 50% опитаних дітей, що свідчить про поширену схильність до відчуття невпевненості та занепокоєння. Це може бути наслідком постійного стресу, пов'язаного з війною та вимушеним переселенням. Водночас 30% дітей мають низький рівень тривожності, що може свідчити про їхню здатність краще адаптуватися до нових умов, або про те, що вони менш схильні до відчуття тривоги в цілому. 20% опитаних показали високий рівень тривожності, що вказує на серйозні проблеми з адаптацією та потребу в інтенсивній психологічній підтримці.

Що стосується фрустрації, то 50% дітей мають середній рівень цього стану, а 25% - високий рівень. Це свідчить про те, що значна частина дітей часто відчуває незадоволеність і розчарування через невідповідність їхніх очікувань і реальності. Високий рівень фрустрації вказує на те, що ці діти можуть відчувати безвихідь і безпорадність, що знову ж таки потребує уваги психологів та педагогів для створення умов, які сприятимуть більш успішній адаптації.

Агресивність виявилась у 20% дітей на високому рівні, що може свідчити про часті емоційні сплески та труднощі у контролюванні гніву. Це може бути результатом стресу і травматичних переживань, пов'язаних із воєнними діями та переселенням. Середній рівень агресивності мають 40% опитаних, що показує наявність певних труднощів з емоційною регуляцією, однак, не настільки виражених, як у попередньої групи. 40% дітей мають низький рівень агресивності, що свідчить про їхню здатність краще контролювати свої емоції та менш схильність до агресивної поведінки.

Ригідність, або жорсткість мислення і поведінки, спостерігається на високому рівні у 20% дітей. Це означає, що ці діти можуть відчувати труднощі зі зміною звичок та адаптацією до нових умов. Середній рівень ригідності мають 45% дітей, що вказує на певну гнучкість, але з наявністю певних труднощів у пристосуванні до змін. 35% дітей мають низький рівень ригідності, що свідчить про їхню здатність легко адаптуватися до нових ситуацій і змін.

Загалом, результати дослідження підкреслюють значні труднощі, з якими стикаються діти ВПО з особливими потребами у процесі адаптації до нових умов життя. Високий і середній рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності у значної частини опитаних дітей свідчить про необхідність розробки та впровадження комплексних програм психологічної підтримки, які будуть спрямовані на подолання цих проблем. Важливим аспектом також є робота з педагогічними колективами та батьками, щоб забезпечити дітям комфортні умови для навчання та розвитку.

Після цього ми використовували методику діагностики рівня соціальної фрустрованості В.В. Бойка. Вона дозволила визначити ступінь незадоволеності соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності (табл. 2.5):

Таблиця 2.5 - Результати дослідження до методики діагностики рівня соціальної фрустрованості В.В. Бойка

Рівень фрустрованості	Відсоток (%)
Дуже високий (3,5 – 4)	20%
Підвищений (3,0 – 3,4)	25%
Помірний (2,5 – 2,9)	30%
Невизначений (2,0 – 2,4)	15%
Знижений (1,5 – 1,9)	10%
Дуже низький (0,5 – 1,4)	0%
Відсутність (0 – 0,5)	0%

Результати з таблиці 2.5 показали, що 20% опитаних дітей мають дуже високий рівень соціальної фрустрованості, що вказує на значні труднощі в адаптації до нових умов життя. Це означає, що ці діти відчувають сильну незадоволеність у своїх соціальних досягненнях, таких як освіта, стосунки з

однолітками, та інші важливі аспекти життєдіяльності. Високий рівень фрустрації може свідчити про серйозні проблеми з адаптацією та потребу в інтенсивній психологічній підтримці.

Підвищений рівень фрустрації виявлено у 25% дітей, що також вказує на суттєві труднощі в адаптації. Ці діти можуть часто відчувати незадоволеність своїм становищем та соціальними досягненнями, що може негативно впливати на їхнє загальне самопочуття та психологічний стан. Помірний рівень фрустрації має 30% дітей. Це свідчить про те, що хоч ці діти і стикаються з труднощами, вони здатні до певної міри адаптуватися до нових умов. Проте, вони все ще можуть потребувати додаткової підтримки для успішної інтеграції. Невизначений рівень фрустрації мають 15% дітей, що вказує на те, що ці діти не відчувають яскраво вираженої незадоволеності, але і не досягають повного задоволення своїм становищем. Вони можуть потребувати помірної підтримки для покращення свого соціального адаптаційного процесу.

Знижений рівень фрустрації спостерігається у 10% дітей, що є позитивним показником. Це вказує на те, що ці діти досить добре адаптуються до нових умов життя і відчувають мінімальні труднощі у своїй соціальній інтеграції. Дуже низький рівень фрустрації та відсутність фрустрації не були виявлені серед опитаних дітей, що свідчить про наявність певного рівня соціальної незадоволеності у всіх учасників дослідження.

Результати підкреслюють важливість надання комплексної підтримки дітям ВПО з особливими потребами для покращення їхнього соціального та психологічного стану. Необхідно розробити та впровадити програми, спрямовані на зниження рівня фрустрації та підвищення загальної задоволеності життям серед цих дітей.

Далі ми використали методику дослідження соціальної адаптованості. Ця методика допомогла визначити рівень адаптованості дітей до нових соціальних умов (табл. 2.6):

Таблиця 2.6 - Результати дослідження методики дослідження соціальної адаптованості

Рівень адаптованості	Відсоток (%)
Висока адаптованість (1-3)	10%
Середня адаптованість (4-10)	45%
Низька адаптованість (11-20)	35%
Дуже низька адаптованість (21-25)	10%

Результати нашого дослідження в таблиці 2.6 демонструють, що лише 10% опитаних дітей мають високу соціальну адаптованість. Такі діти добре адаптуються до нових умов, демонструють впевненість у собі, відсутність внутрішніх конфліктів і здатність ефективно справлятися з труднощами. Вони відчувають менший рівень стресу і краще інтегруються в нове соціальне середовище.

Середню адаптованість мають 45% опитаних дітей, що свідчить про те, що більшість дітей стикаються з певними труднощами, але здатні частково адаптуватися до нових умов. Вони можуть відчувати періодичний стрес та деякі труднощі в соціалізації, проте, загалом, справляються з новими викликами.

Низький рівень соціальної адаптованості був виявлений у 35% дітей. Ці діти відчувають значні труднощі з адаптацією, часто переживають внутрішні конфлікти та мають труднощі в соціалізації. Вони потребують додаткової підтримки та уваги для покращення їхнього стану та інтеграції в нове соціальне середовище. Дуже низька адаптованість спостерігається у 10% дітей. Ці діти виявляють високу невпевненість у собі, постійні внутрішні конфлікти та серйозні труднощі у взаємодії з навколишнім середовищем. Вони мають найбільшу потребу в інтенсивній психологічній підтримці та допомозі для подолання труднощів.

Отримані результати підкреслюють важливість надання комплексної підтримки дітям ВПО з особливими потребами для покращення їхньої соціальної адаптації. Необхідно розробити та впровадити програми, які сприятимуть підвищенню рівня адаптованості та забезпечать дітям необхідну підтримку для успішної інтеграції в нові соціальні умови.

Останньою ми використали методику К. Роджерса і Р. Даймонда., адже саме вона дозволяє оцінити здатність дітей до успішного пристосування до нових соціальних умов, а також виявити рівень їхньої адаптованості та дезадаптованості (табл. 2.7):

Таблиця 2.7 - Результати дослідження методики К. Роджерса і Р. Даймонда

Рівень адаптованості	Відсоток (%)
Висока адаптованість	20%
Середня адаптованість	50%
Низька адаптованість	20%
Дуже низька адаптованість	10%

Результати нашого дослідження у таблиці 2.7 продемонстрували, що 20% опитаних дітей демонструють високий рівень соціально-психологічної адаптованості. Ці діти добре пристосовуються до нових умов життя, вони зберігають здатність до подальшого розвитку і змін, виявляють соціально-психологічну гнучкість і впевненість у своїх силах. Середню адаптованість мають 50% опитаних дітей. Вони стикаються з певними труднощами в новому соціальному середовищі, але загалом здатні до ефективної адаптації. Ці діти частково справляються з викликами, що постають перед ними, і показують помірний рівень соціально-психологічної адаптації. Ще 20% дітей мають низький рівень адаптованості. Вони відчувають значні труднощі з пристосуванням до нових умов життя, мають проблеми з інтеграцією в соціальне середовище, що може викликати відчуття невпевненості і соціальної ізоляції. Дуже низький рівень адаптованості спостерігається у 10% дітей. Ці діти демонструють високий рівень дезадаптованості, вони не здатні ефективно пристосовуватися до змін і відчувають значний психологічний стрес. Для них характерні серйозні труднощі у взаємодії з оточуючим середовищем і висока потреба в інтенсивній психологічній підтримці.

Результати підкреслюють необхідність розробки та впровадження програм, спрямованих на покращення соціально-психологічної адаптації дітей ВПО з особливими потребами. Важливо забезпечити їм всебічну підтримку, що

включає психологічну допомогу, освітні та соціальні програми, які сприятимуть їхньому успішному інтегруванню в нове соціальне середовище.

Отже, всі використані методики дозволили нам визначити, що діти ВПО з особливими потребами стикаються з численними викликами в процесі адаптації до нових умов життя. Наше дослідження виявило наступні ключові аспекти.

По-перше, результати авторської анкети свідчать про те, що більшість дітей (58%) є дівчатами, тоді як хлопці складають 42% вибірки (рис. 2.1). Цей розподіл може бути обумовлений тим, що внаслідок війни частіше переселяються саме жінки з дітьми, оскільки чоловіки віком 18-60 років підпадають під мобілізацію і мають обмеження щодо виїзду за кордон. По-друге, щодо тривалості перебування на новому місці, 40% дітей проживають там менше 6 місяців, 35% - від 6 місяців до 1 року, і 25% - більше одного року (рис. 2.2). Ці дані вказують на відносно нові умови проживання для більшості учасників, що може впливати на їхню адаптацію.

Таблиця 2.1 показує, що основними труднощами є звикання до нової школи (70%), налагодження стосунків з однолітками (50%) та звикання до нового житла (45%). Це свідчить про те, що діти відчують значний стрес через зміну середовища, що впливає на їхню соціальну та освітню інтеграцію.

Психологічна підтримка є найбільш розповсюдженою формою допомоги, яку отримували 65% дітей. Це підкреслює важливість психологічного супроводу в процесі адаптації. Крім того, 60% дітей отримують допомогу в навчанні, а 50% беруть участь у соціальних програмах, таких як гуртки та секції (табл. 2.2).

Щодо пропозицій для покращення адаптації, більшість дітей (55%) вважають, що індивідуальні заняття з психологом можуть бути корисними. Організація дозвілля та спортивних секцій також є важливою для 50% дітей, а 45% зазначили на необхідність більше соціальних програм (табл. 2.3).

Дані тесту «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка показали, що середній рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності є досить високим серед опитаних дітей (табл. 2.4). Це вказує на наявність значних психологічних проблем, що потребують уваги. Зокрема, середній рівень

тривожності має 50% дітей, фрустрації - 50%, агресивності - 40%, а ригідності - 45%. Це підкреслює необхідність комплексної психологічної підтримки для покращення емоційного стану дітей.

Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості В.В. Бойка виявила, що 20% дітей мають дуже високий рівень фрустрації, 25% - підвищений, і 30% - помірний (табл. 2.5). Це свідчить про значну незадоволеність дітей своїм соціальним становищем, що також впливає на їхню адаптацію.

Методика дослідження соціальної адаптованості показала, що лише 10% дітей мають високу адаптованість, тоді як 45% мають середню, 35% - низьку, і 10% - дуже низьку (табл. 2.6). Ці результати підкреслюють, що більшість дітей стикаються з труднощами в адаптації до нових соціальних умов.

Нарешті, результати методики К. Роджерса і Р. Даймонда показали, що 20% дітей мають високу соціально-психологічну адаптованість, 50% - середню, 20% - низьку, і 10% - дуже низьку (табл. 2.7). Це свідчить про те, що значна частина дітей має труднощі з адаптацією і потребує додаткової підтримки.

Загалом, використані методики дозволили нам виявити значні проблеми в адаптації дітей ВПО з особливими потребами. Це підкреслює важливість розробки і впровадження комплексних програм підтримки, які включають психологічну допомогу, освітні та соціальні ініціативи. Тільки комплексний підхід дозволить забезпечити успішну інтеграцію дітей у нове соціальне середовище та покращити їхнє загальне самопочуття і розвиток.

У ході нашого дослідження ми провели кореляційний аналіз різних аспектів адаптації дітей ВПО з особливими потребами, щоб визначити взаємозв'язки між показниками тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності та соціальної адаптованості. Кореляційний аналіз також включав оцінку впливу психологічної підтримки, допомоги в навчанні та соціальної підтримки на ці показники (табл. 2.8):

Таблиця 2.8 - Кореляційний аналіз між різними аспектами адаптації

Показники	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність	Соціальна адаптованість	Психологічна підтримка	Допомога в навчанні	Соціальна підтримка
Тривожність	1,00	0,65	0,45	0,55	-0,48	-0,40	-0,35	-0,30
Фрустрація	0,65	1,00	0,50	0,60	-0,52	-0,45	-0,40	-0,35
Агресивність	0,45	0,50	1,00	0,58	-0,40	-0,35	-0,30	-0,25
Ригідність	0,55	0,60	0,58	1,00	-0,50	-0,42	-0,38	-0,32
Соціальна адаптованість	-0,48	-0,52	-0,40	-0,50	1,00	0,55	0,50	0,45
Психологічна підтримка	-0,40	-0,45	-0,35	-0,42	0,55	1,00	0,60	0,55
Допомога в навчанні	-0,35	-0,40	-0,30	-0,38	0,50	0,60	1,00	0,50
Соціальна підтримка	-0,30	-0,35	-0,25	-0,32	0,45	0,55	0,50	1,00

Результати кореляційного аналізу, представлені у таблиці 2.8, що тривожність має сильний позитивний кореляційний зв'язок з фрустрацією ($r=0,65$), агресивністю ($r=0,45$) та ригідністю ($r=0,55$). Це свідчить про те, що діти з високим рівнем тривожності часто відчувають високий рівень фрустрації, агресивності та жорсткості мислення. Водночас, тривожність має негативну кореляцію з соціальною адаптованістю ($r=-0,48$), що вказує на труднощі в адаптації дітей з високим рівнем тривожності. Психологічна підтримка, допомога в навчанні та соціальна підтримка мають негативний вплив на тривожність ($r=-0,40$, $r=-0,35$, $r=-0,30$ відповідно), що свідчить про їхню ефективність у зниженні рівня тривожності.

Фрустрація має сильний позитивний кореляційний зв'язок з агресивністю ($r=0,50$) та ригідністю ($r=0,60$), що вказує на взаємозв'язок між незадоволеністю соціальними досягненнями та агресивною поведінкою. Негативна кореляція з соціальною адаптованістю ($r=-0,52$) свідчить про те, що діти з високим рівнем

фрустрації мають труднощі в соціальній адаптації. Психологічна підтримка та допомога в навчанні допомагають знизити рівень фрустрації ($r=-0,45$ та $r=-0,40$ відповідно).

Агресивність має позитивний кореляційний зв'язок з ригідністю ($r=0,58$), що означає, що діти, які часто проявляють агресивність, також мають жорсткість мислення. Негативна кореляція з соціальною адаптованістю ($r=-0,40$) вказує на те, що агресивні діти мають труднощі в адаптації до нових умов. Психологічна підтримка та соціальна підтримка допомагають знизити агресивність ($r=-0,35$ та $r=-0,25$ відповідно).

Ригідність має сильний позитивний кореляційний зв'язок з тривожністю ($r=0,55$), фрустрацією ($r=0,60$) та агресивністю ($r=0,58$), що вказує на взаємозв'язок між жорсткістю мислення та іншими негативними психічними станами. Негативна кореляція з соціальною адаптованістю ($r=-0,50$) свідчить про труднощі в адаптації дітей з високим рівнем ригідності. Психологічна підтримка та допомога в навчанні мають позитивний вплив на зниження ригідності ($r=-0,42$ та $r=-0,38$ відповідно).

Висока соціальна адаптованість має негативний кореляційний зв'язок з тривожністю ($r=-0,50$), фрустрацією ($r=-0,55$), агресивністю ($r=-0,40$) та ригідністю ($r=-0,48$), що свідчить про те, що чим вище рівень соціальної адаптованості, тим нижчий рівень негативних психічних станів. Психологічна підтримка, допомога в навчанні та соціальна підтримка мають позитивний вплив на соціальну адаптованість ($r=0,55$, $r=0,50$, $r=0,45$ відповідно).

Отже, даний кореляційний аналіз показав значні взаємозв'язки між показниками тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності та соціальної адаптованості дітей ВПО з особливими потребами.

Також був зроблений кореляційний аналіз між адаптаційними факторами та результатами методик, проведений серед дітей ВПО з особливими потребами, виявив значущі взаємозв'язки між рівнями адаптованості та психічними станами, а також впливом різних видів підтримки. Аналізуючи дані,

представлені в таблиці, ми можемо побачити, як різні фактори впливають на адаптаційні процеси у дітей.

(табл. 2.9):

Таблиця 2.9 - Кореляційний аналіз між адаптаційними факторами та результатами методик

Показники	Висока адаптованість	Середня адаптованість	Низька адаптованість	Дуже низька адаптованість
Тривожність	-0,50	-0,45	0,40	0,55
Фрустрація	-0,55	-0,48	0,45	0,60
Агресивність	-0,35	-0,40	0,38	0,42
Ригідність	-0,48	-0,50	0,42	0,50
Психологічна підтримка	0,60	0,55	-0,50	-0,45
Допомога в навчанні	0,55	0,50	-0,45	-0,40
Соціальна підтримка	0,50	0,45	-0,42	-0,38

З таблиці 2.9 бачимо, що діти, які демонструють високу адаптованість, мають низький рівень тривожності ($r=-0,50$), фрустрації ($r=-0,55$), агресивності ($r=-0,35$) та ригідності ($r=-0,48$). Це свідчить про те, що ці діти мають менше проблем із внутрішніми конфліктами та краще справляються з емоційними викликами. Високий рівень психологічної підтримки ($r=0,60$), допомоги в навчанні ($r=0,55$) та соціальної підтримки ($r=0,50$) сприяє їхній успішній адаптації.

Діти із середнім рівнем адаптованості також мають негативні кореляції з тривожністю ($r=-0,45$), фрустрацією ($r=-0,48$), агресивністю ($r=-0,40$) та ригідністю ($r=-0,50$), але вони менш виражені порівняно з дітьми з високою адаптованістю. Це свідчить про наявність певних труднощів, але загалом ці діти здатні до часткової адаптації. Психологічна підтримка ($r=0,55$), допомога в навчанні ($r=0,50$) та соціальна підтримка ($r=0,45$) також сприяють їхній адаптації.

Діти з низьким рівнем адаптованості мають позитивні кореляції з тривожністю ($r=0,40$), фрустрацією ($r=0,45$), агресивністю ($r=0,38$) та ригідністю ($r=0,42$). Це вказує на те, що ці діти частіше стикаються з емоційними та

поведінковими проблемами, які заважають їхній адаптації. Водночас, негативні кореляції з психологічною підтримкою ($r=-0,50$), допомогою в навчанні ($r=-0,45$) та соціальною підтримкою ($r=-0,42$) вказують на необхідність підвищення рівня такої підтримки для покращення їхньої адаптації.

Діти з дуже низьким рівнем адаптованості демонструють найвищі позитивні кореляції з тривожністю ($r=0,55$), фрустрацією ($r=0,60$), агресивністю ($r=0,42$) та ригідністю ($r=0,50$). Це свідчить про серйозні проблеми з адаптацією та необхідність інтенсивної психологічної підтримки. Негативні кореляції з психологічною підтримкою ($r=-0,45$), допомогою в навчанні ($r=-0,40$) та соціальною підтримкою ($r=-0,38$) підкреслюють важливість збільшення таких ресурсів для цієї групи дітей.

Отже, отримані дані кореляційного аналізу показали значний взаємозв'язок між психічними станами, рівнем соціальної адаптації та різними видами підтримки дітей ВПО з особливими потребами. Висока та середня адаптованість пов'язана з низьким рівнем тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, а також з високим рівнем психологічної, навчальної та соціальної підтримки. Низька та дуже низька адаптованість, навпаки, пов'язана з високими рівнями цих негативних психічних станів та недостатньою підтримкою.

Далі для проведення регресійного аналізу ми використали показники, отримані в результаті різних методик, що дозволило визначити вплив основних змінних на рівень соціально-психологічної адаптації дітей ВПО з особливими потребами. Нижче наведено таблиці 2.10 та 2.11 із результатами регресійного аналізу та детальний опис отриманих результатів:

Таблиця 2.10 - Результати регресійного аналізу між рівнем адаптованості та основними показниками

Показник	Коефіцієнт регресії (B)	Стандартна помилка (SE)	t-значення	p-значення
Тривожність	-0,45	0,12	-3,75	<0,001
Фрустрація	-0,50	0,11	-4,55	<0,001
Агресивність	-0,35	0,13	-2,69	0,01
Ригідність	-0,42	0,14	-3,00	0,003

Психологічна підтримка	0,55	0,10	5,50	<0,001
Допомога в навчанні	0,50	0,11	4,55	<0,001
Соціальна підтримка	0,48	0,12	4,00	<0,001

Результати регресійного аналізу (Таблиця 2.10) показали, що тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність мають значний негативний вплив на рівень адаптованості дітей. Зокрема, найсильніший негативний вплив має фрустрація ($B=-0,50$, $p<0,001$), що свідчить про те, що підвищений рівень фрустрації значно знижує здатність дітей до адаптації. Тривожність ($B=-0,45$, $p<0,001$) також показала суттєвий негативний вплив, вказуючи на те, що діти з високим рівнем тривожності мають більше труднощів з адаптацією. Агресивність ($B=-0,35$, $p=0,01$) і ригідність ($B=-0,42$, $p=0,003$) також значно впливають на рівень адаптованості, хоча їх вплив дещо менш виражений порівняно з тривожністю та фрустрацією.

Таблиця 2.11 - Показники впливу різних видів підтримки на рівень адаптованості

Показник	Коефіцієнт регресії (B)	Стандартна помилка (SE)	t-значення	p-значення
Психологічна підтримка	0,60	0,09	6,67	<0,001
Допомога в навчанні	0,55	0,10	5,50	<0,001
Соціальна підтримка	0,52	0,11	4,73	<0,001

Аналіз впливу різних видів підтримки (Таблиця 2.1) показав, що психологічна підтримка має найсильніший позитивний вплив на рівень адаптованості ($B=0,60$, $p<0,001$). Це підкреслює важливість надання психологічної допомоги дітям для покращення їх здатності до адаптації. Допомога в навчанні ($B=0,55$, $p<0,001$) та соціальна підтримка ($B=0,52$, $p<0,001$) також мають значний позитивний вплив, що свідчить про необхідність

інтегрованого підходу до підтримки дітей, який включає не лише психологічну допомогу, але й підтримку в навчанні та соціалізації.

Отримані результати показали, що рівень адаптованості дітей ВПО з особливими потребами значною мірою залежить від їх психічного стану та наданої їм підтримки. Підвищений рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності значно ускладнює процес адаптації, тоді як наявність психологічної, навчальної та соціальної підтримки сприяє покращенню адаптації.

2.4. Розвиток соціальних програм та ініціатив та роль освітніх установ у підтримці адаптації

Процес соціальної адаптації дітей з особливими потребами є надзвичайно складним і вимагає ретельного планування та реалізації відповідних стратегій, що враховують індивідуальні можливості та виклики кожної дитини. Одним із головних завдань цього процесу є створення індивідуальних стратегій адаптації, які враховують специфічні потреби кожної дитини, забезпечуючи їй можливість максимально реалізувати свій потенціал в новому середовищі. Це передбачає глибоке розуміння індивідуальних характеристик кожної дитини та розробку персоналізованих підходів до її навчання та соціалізації.

Не менш важливою є організація тісної співпраці між вчителями, спеціалістами та батьками для ефективного обміну інформацією та взаємодії в процесі адаптації. Спільні зусилля цих сторін допомагають створити єдине середовище підтримки, яке сприяє гармонійному розвитку дитини. У цьому контексті велике значення має розвиток інклюзивних навчальних матеріалів та методик, які дозволяють задовольнити різноманітні потреби дітей з особливими потребами. Ці матеріали та методики повинні бути адаптовані до специфічних умов і можливостей кожної дитини, забезпечуючи ефективний процес навчання. Ще одним важливим аспектом є забезпечення доступності фізичної інфраструктури та технічних засобів, що дозволяє дітям з різними видами

обмежень повноцінно брати участь у навчальному процесі. Це включає створення архітектурно безбар'єрного середовища, яке забезпечує можливість безперешкодного доступу до всіх навчальних закладів і освітніх послуг. Впровадження спеціальних технологій та адаптивних технічних засобів навчання також є критично важливим для забезпечення інклюзивної освіти.

До того ж, необхідно впроваджувати систему психолого-педагогічної підтримки, яка ґрунтується на формуванні позитивних взаємовідносин між дитиною, педагогами та іншими учасниками навчального процесу. Це сприяє створенню сприятливого середовища, в якому діти з особливими потребами можуть ефективно розвиватися. Для педагогічного персоналу повинні бути організовані спеціальні заходи з підвищення кваліфікації у сфері інклюзивного навчання, що допоможе їм краще розуміти і задовольняти потреби таких дітей. Важливо також постійно оцінювати ефективність програм соціальної адаптації та вносити необхідні корективи для оптимізації цього процесу.

Адаптація дітей з особливими потребами базується на ряді принципів, серед яких ключовими є забезпечення архітектурної безбар'єрності освітнього середовища, доступність усіх форм навчання та освітніх послуг, впровадження спеціальних технологій та адаптивних технічних засобів, індивідуалізація та адаптація навчальних програм з урахуванням потреб та можливостей дитини, а також поєднання традиційних та інноваційних підходів до її розвитку. Важливим завданням є також створення сприятливих умов для соціалізації, самовизначення та самореалізації дітей з особливими потребами, що є основою їх успішної інтеграції в суспільство (табл. 2.12):

Таблиця 2.12 - Завдання та принципи соціальної адаптації дітей з особливими потребами

Категорія	Завдання / Принцип	Опис
Індивідуальні стратегії адаптації	Створення індивідуальних стратегій адаптації	Розробка персоналізованих підходів, які враховують унікальні потреби та можливості кожної

		дитини з особливими потребами.
Співпраця між учасниками процесу	Організація співпраці між вчителями, спеціалістами та батьками	Тісна взаємодія та обмін інформацією між усіма сторонами для ефективної підтримки адаптаційного процесу дитини.
Інклюзивні навчальні матеріали та методики	Розвиток інклюзивних навчальних матеріалів та методик	Розробка і впровадження навчальних матеріалів та методик, які відповідають різноманітним потребам дітей з особливими потребами.
Доступність інфраструктури та засобів	Забезпечення доступності фізичної інфраструктури та технічних засобів	Створення архітектурно безбар'єрного середовища та впровадження спеціальних технологій і технічних засобів для підтримки навчання дітей з обмеженими можливостями.
Психолого-педагогічна підтримка	Впровадження системи психолого-педагогічної підтримки	Забезпечення позитивних взаємовідносин та емоційної підтримки дітей з особливими потребами для полегшення їх адаптації.
Професійний розвиток педагогів	Організація заходів для підвищення кваліфікації педагогів	Проведення тренінгів та семінарів для педагогічного персоналу з метою підвищення їхньої компетентності в роботі з дітьми з особливими потребами.
Оцінка та коригування програм адаптації	Оцінка ефективності програм та коригування	Постійне моніторинг та коригування програм соціальної адаптації для оптимізації процесу

		відповідно до потреб дітей.
Принципи адаптації	Забезпечення архітектурної безбар'єрності та доступності освітніх послуг	Гарантування фізичної доступності навчальних закладів та послуг для дітей з особливими потребами.
	Впровадження спеціальних технологій та адаптивних технічних засобів	Використання технологій, що полегшують навчання дітей з різними видами обмежень.
	Індивідуалізація та адаптація навчальних програм	Адаптація навчальних програм до індивідуальних потреб та можливостей дитини, комбінування традиційних та інноваційних методів.
	Створення сприятливих умов для соціалізації, самовизначення та самореалізації	Забезпечення середовища, яке сприяє соціалізації, самовизначенню та розвитку дітей з особливими потребами.

Розвиток соціальних програм та ініціатив є ключовим елементом у забезпеченні успішної адаптації дітей з особливими потребами, які стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО). В умовах, коли діти змушені залишати свої рідні домівки та інтегруватися в нові спільноти, особливо важливою стає роль соціальних програм, які спрямовані на задоволення їхніх специфічних потреб і підтримку в новому середовищі. Такі програми повинні враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, забезпечуючи їй доступ до ресурсів, необхідних для фізичного, емоційного та соціального розвитку. Особливу увагу слід приділяти створенню програм соціальної інтеграції, які включають психолого-педагогічну підтримку, медичну допомогу, а також можливості для участі в різноманітних спільних заходах, що сприяють налагодженню нових соціальних зв'язків і адаптації в новому середовищі.

В цьому контексті освітні установи відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки вони є одними з основних інституцій, де діти проводять значну частину свого часу. Освітні заклади повинні стати центрами підтримки адаптаційного процесу, де кожній дитині з особливими потребами надається індивідуалізована допомога. Впровадження інклюзивної освіти є важливим кроком, який дозволяє забезпечити рівні можливості для всіх дітей, незалежно від їхнього соціального статусу чи фізичних можливостей. Це передбачає не лише створення безбар'єрного середовища, але й розвиток програм професійного розвитку для педагогічного персоналу, які допоможуть їм краще зрозуміти потреби дітей ВПО з особливими потребами та надати їм відповідну підтримку. Крім того, важливо забезпечити тісну співпрацю між освітніми установами, соціальними службами, медичними закладами, а також неурядовими організаціями, які займаються захистом прав дітей. Така взаємодія дозволить створити єдиний комплекс заходів, спрямованих на всебічну підтримку дітей з особливими потребами, забезпечуючи їх успішну інтеграцію в нове середовище. Успішний розвиток соціальних програм та активна участь освітніх установ є запорукою створення сприятливих умов для адаптації дітей ВПО з особливими потребами, що дозволить їм успішно інтегруватися в нові громади та продовжувати свій розвиток у безпечному та підтримуючому середовищі.

Ось таблиця 2.13, яка систематизує рекомендації щодо розвитку соціальних програм та ініціатив, а також ролі освітніх установ у підтримці адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами:

Таблиця 2.13 - Рекомендації щодо розвитку соціальних програм та ініціатив, а також ролі освітніх установ у підтримці адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами

Категорія	Рекомендація	Мета	Очікувані результати
Соціальні програми та ініціативи	1. Розробка спеціалізованих програм соціальної інтеграції, що	Забезпечити комплексну підтримку адаптації та	Поліпшення емоційного та соціального стану дітей ВПО.

	враховують особливі потреби дітей ВПО.	соціальної інтеграції.	
	2. Створення програм психолого-педагогічної підтримки для дітей з особливими потребами.	Забезпечити доступ до індивідуальної психологічної допомоги та підтримки.	Підвищення рівня психологічної стабільності та адаптивності дітей.
	3. Розробка програм медичної допомоги та реабілітації.	Забезпечити доступ до медичних послуг і реабілітації для дітей з фізичними потребами.	Поліпшення фізичного здоров'я та якості життя дітей.
	4. Впровадження ініціатив, що сприяють соціалізації, таких як гуртки, творчі студії та спільні проєкти.	Стимулювати соціальні взаємодії та розвиток навичок комунікації.	Підвищення рівня соціальної активності та інтеграції в спільноту.
Роль освітніх установ	1. Впровадження системи інклюзивної освіти, яка забезпечує рівний доступ до якісної освіти для всіх дітей.	Забезпечити доступ до освіти без дискримінації на основі фізичних або соціальних обмежень.	Збільшення кількості дітей, які отримують повноцінну освіту.
	2. Підготовка та підвищення кваліфікації педагогічного персоналу для роботи з дітьми ВПО з особливими потребами.	Підвищити рівень обізнаності та компетентності педагогів у питаннях інклюзивної освіти.	Покращення якості освіти та підтримки для дітей з особливими потребами.
	3. Організація співпраці між освітніми	Створити єдиний комплекс заходів для підтримки	Підвищення ефективності надання допомоги

	установами, соціальними службами, медичними закладами та неурядовими організаціями.	адаптації та інтеграції дітей.	та підтримки дітям ВПО з особливими потребами.
	4. Проведення освітніх заходів для підвищення обізнаності учнів, батьків і громади щодо особливих потреб дітей ВПО та важливості їх підтримки.	Залучити громаду до підтримки дітей ВПО та формування толерантного ставлення до них.	Покращення рівня розуміння та підтримки з боку громади, підвищення соціальної згуртованості.
Загальна стратегія	1. Застосування інтегрованого підходу до адаптації дітей ВПО, що включає співпрацю між різними секторами та установами.	Забезпечити комплексну та скоординовану підтримку на всіх рівнях.	Створення сприятливих умов для успішної адаптації та інтеграції дітей у нові громади.

Отже, нами висвітлено комплексні рекомендації щодо розвитку соціальних програм та ініціатив, а також ролі освітніх установ у підтримці адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами. Зокрема, запропоновані спеціалізовані програми, що забезпечують психологічну, педагогічну, та медичну підтримку, спрямовані на покращення емоційного, фізичного та соціального стану дітей. Роль освітніх установ виявляється у впровадженні інклюзивної освіти, підвищенні кваліфікації педагогів, організації міжвідомчої співпраці, та проведенні просвітницьких заходів. Інтегрований підхід до адаптації, який охоплює різні сектори та установи, забезпечує комплексну підтримку і створює сприятливі умови для успішної інтеграції дітей у нові громади. Таблиця 3.1 та 3.2 систематизує ці рекомендації, демонструючи конкретні цілі та очікувані результати від їх реалізації.

2.4. Практичні рекомендації для батьків, соціальних працівників

Розробка практичних рекомендацій для батьків та соціальних працівників є важливим етапом у процесі адаптації дітей з особливими потребами, особливо тих, хто належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Ці рекомендації покликані допомогти створити середовище, яке максимально сприятиме фізичному, емоційному та соціальному розвитку дітей, а також забезпечити ефективну співпрацю між батьками, соціальними працівниками та іншими залученими сторонами.

Соціальна адаптація дитини в умовах інклюзії проходить поступово і включає такі етапи: оцінка соціального оточення, в якому перебуває дитина, та аналіз її навичок, необхідних для успішної адаптації; створення корекційно-розвивального середовища, яке відповідає її можливостям і здібностям; сприяння формуванню максимальної самостійності дитини в створених умовах; співпраця з батьками та педагогічним колективом для навчання ефективної взаємодії з дитиною.

Алгоритм соціальної адаптації дітей з особливими потребами до інклюзивного освітнього середовища включає: визначення соціального статусу дитини, її психофізичних особливостей та творчих нахилів; постановку завдань адаптації та визначення шляхів їх досягнення на певний період; фіксацію досягнутих результатів та їх аналіз; розробку програми адаптації на наступний етап. Програма узгоджується командою спеціалістів, які визначають методи і прийоми для реалізації завдань, закріплення знань і їх застосування в нових умовах, а також обсяг фізичних та інтелектуальних навантажень. Такий підхід спрощує моніторинг стану дитини та підвищує точність оцінки її прогресу.

Адаптація учнів з особливими освітніми потребами в класі може реалізовуватися у таких напрямках: фізичне середовище – зміни в архітектурі оточення; навчальний процес – зміни в методах викладання (подання матеріалу, залучення учнів до виконання завдань тощо); адаптація навчального плану –

корекція цілей, завдань, змісту та вимог відповідно до можливостей дитини; адаптація навчальних матеріалів – пристосування їх до індивідуальних потреб учнів. Методи соціальної адаптації дітей з особливими потребами включають: індивідуальні консультації, розробку персоналізованих планів адаптації, технологічну, менторську та психологічну підтримку, організацію спільних заходів і проєктів, а також оцінку та моніторинг прогресу. Загалом, структура та зміст соціальної адаптації спрямовані на покращення взаємодії в учнівському колективі через вирішення соціальних, соціально-педагогічних і соціально-психологічних завдань, що дозволяє дітям з особливими освітніми потребами успішно адаптуватися до навчання та інтегруватися в соціум.

Для батьків основною рекомендацією є створення стабільного та підтримуючого домашнього середовища, яке буде відповідати особливим потребам дитини. Це включає регулярну комунікацію з дитиною, прояв уваги до її емоційного стану, а також забезпечення умов для розвитку соціальних навичок через участь у спільних заходах. Батькам також важливо підтримувати зв'язок з освітніми установами та активно брати участь у процесі навчання дитини, обговорюючи з педагогами індивідуальні потреби та досягнення дитини (табл. 2.14):

Таблиця 2.14 - Практичні рекомендації для батьків

Категорія	Рекомендація	Мета	Очікувані результати
Домашнє середовище	Створення стабільного та підтримуючого середовища вдома	Забезпечити комфортні умови для емоційного та соціального розвитку дитини	Підвищення рівня емоційного благополуччя дитини
Комунікація	Регулярна комунікація з дитиною	Підтримувати емоційний зв'язок з дитиною,	Покращення взаєморозуміння та довіри між

		розуміти її потреби	батьками та дитиною
Співпраця з освітніми закладами	Активна участь у навчальному процесі дитини	Забезпечити врахування індивідуальних потреб дитини у навчальному процесі	Підвищення ефективності навчання та адаптації дитини
Соціальна активність	Заохочення дитини до участі у спільних заходах	Розвивати соціальні навички та сприяти інтеграції дитини у нове середовище	Підвищення рівня соціальної адаптації та інтеграції дитини

Соціальним працівникам рекомендується тісно співпрацювати з батьками, педагогами та іншими фахівцями для забезпечення всебічної підтримки дитини. Вони повинні організовувати зустрічі та консультування для батьків, надавати їм необхідну інформацію та ресурси, а також координувати доступ до різних видів допомоги, включаючи психологічну, медичну та соціальну підтримку. Соціальні працівники також можуть сприяти залученню дитини до громадських активностей, що допоможе у розвитку соціальних навичок та інтеграції в нове середовище (табл. 2.15):

Таблиця 2.15 - Практичні рекомендації для соціальних працівників

Категорія	Рекомендація	Мета	Очікувані результати
Співпраця	Організація співпраці з батьками, педагогами та іншими фахівцями	Забезпечити комплексну підтримку дитини	Підвищення ефективності адаптації та розвитку дитини
Консультування	Проведення регулярних консультацій для батьків	Надати батькам необхідну інформацію та підтримку	Підвищення обізнаності батьків щодо потреб та можливостей їхньої дитини

Координація допомоги	Координація доступу до різних видів допомоги для дитини	Забезпечити дитину необхідними ресурсами для розвитку та адаптації	Покращення якості життя та рівня підтримки дитини
Залучення до громадських активностей	Сприяння залученню дитини до соціальних активностей та заходів	Сприяти розвитку соціальних навичок та інтеграції дитини у громаду	Підвищення рівня соціальної активності та адаптації дитини

Отже, розробка та впровадження практичних рекомендацій для батьків та соціальних працівників відіграють ключову роль у процесі адаптації дітей з особливими потребами, особливо тих, хто належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Такі рекомендації спрямовані на створення підтримуючого середовища, яке сприятиме всебічному розвитку дитини, а також на забезпечення ефективної співпраці між усіма учасниками процесу – батьками, педагогами та соціальними працівниками.

Практичні рекомендації для батьків зосереджуються на створенні стабільного домашнього середовища, регулярній комунікації з дитиною, активній співпраці з освітніми установами та заохоченні соціальної активності дитини. Це дозволяє забезпечити комфортні умови для емоційного та соціального розвитку дитини, покращити взаєморозуміння між батьками та дитиною, а також сприяти ефективній адаптації дитини до навчального процесу та нового середовища.

Соціальні працівники, у свою чергу, відіграють важливу роль у координації зусиль між батьками, педагогами та іншими фахівцями, організації консультацій та забезпеченні доступу до необхідних ресурсів для дитини. Вони також сприяють залученню дитини до громадських активностей, що сприяє розвитку її соціальних навичок та інтеграції в нове середовище. Ці заходи дозволяють підвищити ефективність адаптації та забезпечити успішний розвиток дитини з особливими потребами. Відповідно, комплексний підхід, що

включає участь батьків, соціальних працівників і педагогів, є запорукою успішної соціальної адаптації дітей з особливими потребами та їх інтеграції в соціум.

Висновки до другого розділу

Наше емпіричне дослідження було проведено за участю 50 дітей віком від 14 до 17 років, які проживають у Хмельницькій області України. Зібрані дані дозволили зробити ряд важливих висновків.

По-перше, результати авторської анкети показали, що 58% учасників дослідження складають дівчата, а 42% - хлопці. Такий розподіл може бути

зумовлений тим, що через військові дії частіше переселяються жінки з дітьми. Щодо тривалості перебування на новому місці, було виявлено, що 40% дітей перебувають там менше 6 місяців, 35% - від 6 місяців до 1 року, і 25% - більше одного року. Це вказує на відносно свіжі умови проживання для більшості учасників, що може суттєво впливати на їх адаптацію.

Основні труднощі, з якими стикаються діти, включають звикання до нової школи (70%), налагодження стосунків з однолітками (50%) та звикання до нового житла (45%). Це свідчить про значний стрес через зміну середовища, що впливає на їхню соціальну та освітню інтеграцію.

Психологічна підтримка виявилася найбільш поширеною формою допомоги, яку отримували 65% дітей. Допомога в навчанні була надана 60% учасників, тоді як 50% мали доступ до соціальної підтримки через участь у гуртках та секціях. Більшість дітей (55%) вважають, що індивідуальні заняття з психологом можуть бути корисними, а 50% зазначили на важливість організації дозвілля та спортивних секцій.

Дані тесту «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка показали, що середній рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності є досить високим серед опитаних дітей. Зокрема, середній рівень тривожності має 50% дітей, фрустрації - 50%, агресивності - 40%, а ригідності - 45%. Це підкреслює необхідність комплексної психологічної підтримки для покращення емоційного стану дітей.

Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості В.В. Бойка виявила, що 20% дітей мають дуже високий рівень фрустрації, 25% - підвищений, і 30% - помірний. Це свідчить про значну незадоволеність дітей своїм соціальним становищем, що також впливає на їхню адаптацію. Методика дослідження соціальної адаптованості показала, що лише 10% дітей мають високу адаптованість, тоді як 45% мають середню, 35% - низьку, і 10% - дуже низьку.

Результати методики К. Роджерса і Р. Даймонда показали, що 20% дітей мають високу соціально-психологічну адаптованість, 50% - середню, 20% -

низьку, і 10% - дуже низьку. Це свідчить про те, що значна частина дітей має труднощі з адаптацією і потребує додаткової підтримки.

Кореляційний аналіз показав значні взаємозв'язки між показниками тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності та соціальної адаптованості дітей ВПО з особливими потребами. Тривожність має сильний позитивний зв'язок з фрустрацією, агресивністю та ригідністю, а також негативну кореляцію з соціальною адаптованістю. Психологічна підтримка, допомога в навчанні та соціальна підтримка мають негативний вплив на тривожність і позитивний вплив на соціальну адаптованість.

Результати регресійного аналізу показали, що тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність мають значний негативний вплив на рівень адаптованості дітей. Найсильніший негативний вплив має фрустрація, а тривожність також суттєво ускладнює адаптацію. Психологічна підтримка, допомога в навчанні та соціальна підтримка мають значний позитивний вплив на рівень адаптованості.

Загалом, отримані результати підкреслюють важливість комплексного підходу до надання допомоги дітям ВПО з особливими потребами. Це включає психологічну допомогу, освітні та соціальні ініціативи, що сприяють успішній інтеграції дітей у нове соціальне середовище та покращенню їхнього загального самопочуття і розвитку.

Увага акцентується на ролі освітніх установ у процесі адаптації, підкреслюючи необхідність їх активної участі в створенні сприятливого середовища для дітей ВПО. Школи та інші освітні заклади повинні не лише надавати доступ до освіти, але й забезпечувати психологічну підтримку та сприяти інтеграції дітей у нові колективи.

Вказано, що соціальні програми мають враховувати унікальні потреби таких дітей, надаючи їм можливість отримувати необхідну підтримку та доступ до ресурсів, які сприяють їхньому особистісному і соціальному розвитку. Однією з ключових рекомендацій є створення спеціалізованих програм соціальної інтеграції, які включають в себе психолого-педагогічну підтримку,

медичну допомогу, а також можливості для соціалізації через участь у спільних заходах, гуртках та проектах, спрямованих на інтеграцію в нове середовище.

Роль освітніх установ у цьому процесі є надзвичайно важливою. Вони мають стати центральними осередками адаптації, де дітям ВПО з особливими потребами надається індивідуалізована допомога та підтримка. В освітніх установах має бути впроваджено систему інклюзивної освіти, яка забезпечить рівний доступ до якісної освіти та розвитку для всіх дітей, незалежно від їхнього соціального статусу чи фізичних можливостей. Зокрема, рекомендується створення та реалізація програм професійного розвитку педагогічного персоналу, які спрямовані на підвищення компетенцій у сфері роботи з дітьми ВПО з особливими потребами.

До того ж розроблені практичні рекомендації для батьків та соціальних працівників, які мають допомогти дітям адаптуватися до нових умов життя. Ці рекомендації включають поради щодо створення сприятливого домашнього середовища, підтримки дітей у соціальних контактах та розвитку їхньої самостійності. Особлива увага приділяється важливості індивідуального підходу до кожної дитини, враховуючи її специфічні потреби та можливості. Батьки та соціальні працівники мають співпрацювати для забезпечення найкращих умов для розвитку дітей, враховуючи як психологічні, так і соціальні аспекти їхнього життя.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі аналізу літературних джерел та проведеного емпіричного дослідження, ми дійшли до висновку, що адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з особливими потребами є складним і багатогранним процесом, що вимагає комплексного підходу. Поняття «ВПО» охоплює широку категорію осіб, які змушені залишати свої постійні місця проживання через різні

обставини, і важливо розуміти як теоретичні основи, так і практичні аспекти цієї проблематики для ефективної підтримки таких дітей.

Наше дослідження підкреслило, що діти з особливими потребами стикаються з більшими труднощами в умовах міграції. Вони потребують спеціалізованих послуг та підходів, які включають медичну допомогу, освітні послуги, психологічну підтримку та соціальну адаптацію. Міграційні процеси посилюють існуючі виклики і створюють нові, що вимагає від приймаючих громад і держав розробки адекватних стратегій та механізмів для задоволення потреб цих дітей.

Емпіричне дослідження, проведене серед 50 дітей ВПО у Хмельницькій області, показало значний вплив міграційних процесів на психологічний стан та соціальну адаптацію дітей. Виявлено високий рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, що підкреслює необхідність комплексної психологічної підтримки. Також, рівень соціальної адаптованості у більшості дітей виявився середнім або низьким, що вимагає активного втручання через освітні та соціальні програми. Зокрема, виявлено, що більшість учасників дослідження, а саме 58%, складають дівчата, що може бути зумовлено тим, що жінки з дітьми частіше змушені переселятися через військові дії. Це важливо враховувати при плануванні підтримки, адже гендерні особливості можуть впливати на адаптаційні процеси.

Щодо тривалості перебування на новому місці, ми виявили, що 40% дітей проживають там менше 6 місяців, 35% - від 6 місяців до 1 року, і 25% - більше одного року. Це свідчить про відносно короткий період адаптації для більшості учасників, що може бути суттєвим викликом у процесі інтеграції в нове соціальне середовище.

Основними труднощами, з якими стикаються діти, є звикання до нової школи (70% опитаних), налагодження стосунків з однолітками (50%) та звикання до нового житла (45%). Ці показники вказують на те, що зміна середовища спричиняє значний стрес, який впливає на їхню соціальну та освітню інтеграцію. Важливим відкриттям є те, що психологічна підтримка виявилася найбільш

поширеною формою допомоги, яку отримували 65% дітей. Допомога в навчанні була надана 60% учасників, а 50% мали доступ до соціальної підтримки через участь у гуртках та секціях. Це підкреслює важливість багатогранного підходу до надання допомоги, що включає як психологічну, так і соціальну підтримку.

Дані тесту «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка показали високий рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності серед опитаних дітей. Зокрема, середній рівень тривожності та фрустрації має 50% дітей, агресивності - 40%, а ригідності - 45%. Це підкреслює необхідність комплексної психологічної підтримки, що може допомогти у зниженні цих негативних психічних станів.

Результати діагностики рівня соціальної фрустрованості за методикою В.В. Бойка виявили, що 20% дітей мають дуже високий рівень фрустрації, 25% - підвищений, і 30% - помірний. Це свідчить про значну незадоволеність своїм соціальним становищем, що впливає на їхню адаптацію. Лише 10% дітей показали високу адаптованість, тоді як більшість дітей мають середню або низьку адаптованість, що свідчить про наявність значних труднощів у процесі інтеграції.

Методика К. Роджерса і Р. Даймонда показала, що 20% дітей мають високу соціально-психологічну адаптованість, 50% - середню, 20% - низьку, і 10% - дуже низьку, що вказує на необхідність додаткової підтримки для значної частини дітей.

Кореляційний аналіз показав значні взаємозв'язки між показниками тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності та соціальної адаптованості дітей ВПО з особливими потребами. Зокрема, тривожність має сильний позитивний зв'язок з фрустрацією, агресивністю та ригідністю, а також негативну кореляцію з соціальною адаптованістю. Це свідчить про те, що підвищена тривожність значно ускладнює процес соціальної адаптації.

Результати регресійного аналізу підтвердили, що тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність мають значний негативний вплив на рівень адаптованості дітей. Найсильніший негативний вплив має фрустрація, а

тривожність також суттєво ускладнює адаптацію. Однак, психологічна підтримка, допомога в навчанні та соціальна підтримка мають позитивний вплив на рівень адаптованості, що підкреслює важливість комплексного підходу до надання допомоги.

У третьому розділі дослідження було надано рекомендації щодо покращення адаптаційного процесу дітей ВПО з особливими потребами. Соціальні програми мають враховувати унікальні потреби таких дітей, забезпечуючи їм доступ до необхідних ресурсів та підтримки для розвитку. Особлива увага приділяється ролі освітніх установ, які повинні стати центральними осередками адаптації, надаючи індивідуалізовану допомогу та підтримку дітям. Також розроблено практичні рекомендації для батьків і соціальних працівників, які допоможуть дітям адаптуватися до нових умов життя.

Отже, результати нашого дослідження підкреслюють важливість міждисциплінарного підходу, зміцнення правових рамок, розробки інклюзивних програм та активного залучення міжнародної допомоги для успішної адаптації дітей ВПО з особливими потребами.

Перспективами подальших розвідок є поглиблене вивчення механізмів психологічної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб з особливими потребами, а також розробка та апробація нових підходів до їхньої підтримки в умовах тривалої міграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В.А. та інш. Медична психологія. Донецьк. 2010. 289 с.
2. Авер'янова Н. М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. 3(43), С. 30-34.
3. Акименко Ю. Ф. Як допомогти родині учасника бойових дій. Чернігів. Десна Поліграф. 2017. 144 с.

4. Бех І.Д. Проблема взаємодії емпатії та толерантності у соціальній роботі. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 2005. 4, С. 96-101.

5. Білова М.Е Навчально-методичний посібник з спецкурсу «Соціально-психологічний тренінг». Одеса. Редакційно-видавничий центр ОНУ імені І.І. Мечникова, 2016. 115 с.

6. Богданова О. Емпатія та її вплив на психіку людини. *Вісник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*. 2021. 1(50), С. 28-32.

7. Бурлака О. В. До питання гендер-специфічної медичної допомоги жінкам військовослужбовцям в сучасних умовах. *Військова медицина України*. 2019. Т. 19. № 2. С. 61-66.

8. Буряк О. О., Гіневський М. І. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*, 2014. Вип. 4. С. 160-166.

9. Буряк О. О., Гіневський М. І. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2014. Випуск 4. С. 160-166.

10. Ващенко І. В., Іваненко Б. Б. Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології*. 2018. 40. С. 33-49.

11. Венгер О.П., Ястремська С.О., Рега Н.І. Посттравматичний стресовий розлад. Навч. посіб. для студентів вищ. мед. навч. закл. МОЗ України. Тернопіль. ТДМУ. 2016. 260 с.

12. Військова психологія і педагогіка: підручник для військових вузів. Б.М. Олексієнко, Д. В. Іщенко, О. Д. Сафін. Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 2017. 562 с.

13. Вітенко Н.В. Загальна та медична психологія. Київ. 1996. С. 76-89.

14. Володарська Н. Д. Перспективи застосування методів діалогової психотерапії в умовах суспільних трансформацій. *Науковий вісник Херсонського*

державного університету. Серія «Психологічні науки». Випуск 2. Том 1. Херсон, 2016. С. 24-30.

15. Володарська Н.Д. Технології психологічної допомоги сім'ям в кризових ситуаціях. *Збірник матеріалів II міжнародної конференції «Комунікація у сучасному соціумі»*. Львів. ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 101-102.

16. Гавенко В.Л., Вітенко І.С., Самардакова Г.О. Практикум з медичної Психології. Харків. Регіон-інформ. 2002. 248 с.

17. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Соціогуманітарні проблеми людини*, 2005. № 1. С. 91-100.

18. Гірняк Г. С., Городова Ю. Ю. Особливості виникнення емоційної напруженості у студентів ВНЗ. *Актуальні задачі сучасних технологій : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-техн. конф. молодих учених та студентів*. м. Тернопіль. 17-18 листопада 2016 р. Тернопіль. ТНТУ ім. Івана Пулюя. 2016. Т. 2. С. 320-321.

19. Гошовська Д. Т. Психологічна допомога різним категоріям осіб : програма вибіркової навчальної дисципліни підготовки магістрів галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки спеціальності 053 Психологія Освітньої програми (спеціалізації) Психологія. Д. Т. Гошовська. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, кафедра педагогічної та вікової психології. Луцьк. 2018. 11 с.

20. Гнатюк О.М. Психологічні аспекти взаємодії медичного персоналу з хворими. *Медична психологія*, 2017. 2(18), С. 28-32.

21. Гусева О. Емпатія як засіб зменшення тривожності. *Психологія та освіта*. 2018. 2(30), С. 40-44.

22. Данилевська Н.В. Взаємозв'язок рівня емпатії з депресивними та тривожними розладами у студентів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2015. 1(13), С. 78-82.

23. Данілевська Н. В. Синдром відстроченого післябойового відреагування як один зі станів бойової психічної травми у вісковослужбовців, які брали участь в АТО. *Мед. психологія*. 2018. Т. 13. № 2. С. 49-52.

24. Денисюк С.Г., Корнієнко В.О. Адаптація як передумова самореалізації військовослужбовців до умов цивільного життя. *Актуальні проблеми проектування, виготовлення і експлуатації озброєння та військової техніки: матеріали Всеукраїнської науково-технічної конференції*. Вінниця. ВНТУ. 2017. С. 111-113.

25. Денисенко М. Взаємозв'язок емпатії та тривожності у формуванні моральних орієнтацій людини. *Вісник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*. 2016. 1(31), С. 61-66.

26. Дідач В, Василенко Л., Лавренюк В., Івасик С. Аналітичний звіт «Виконання Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції». Київ. Громадська організація «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня». 2017. 44 с.

27. Енциклопедичний словник з арт-терапії. О. Бреусенко-Кузнєцов, О. Вознесенська, Л. Галіцина, Ю. Гундєртайло, О. Деркач, Л. Мова, О. Науменко, В. Савінов, М. Сидоркина, О.Скнар. Київ. *Золоті ворота*. 2017. 235 с.

28. Загальна та медична психологія (практикум) Під ред. професора І. Д. Спіріної. професора І. С. Вітенко. Дніпропетровськ АРТ. Прес. 2002. 176 с.

29. Заграй Л. Д. Практики соціально-психологічного захисту особистості умовах ризиків і небезпек. *Психологічні перспективи*. 2015. Вип. 26. С. 133-142.

30. Іванова О. С. Особливості взаємозв'язку проявів стресу із психічними станами. *Габітус*. Вип. 27. Одеса. 2021. С. 87-93.

31. Каліщук С.М. Системне моделювання як інтегративний метод особистісних змін й усвідомлення багато-варіативності життєвої реальності. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Том X. Вип. 31. С. 55-64.

32. Климчук В.О. Ставлення до смерті та проблема розвитку его-ідентичності в юнацькому віці. В. О. Климчук, В. В. Горбунова, Я.В.Мойсієнко. *Практична психологія та соціальна робота : Науковопрактичний освітньо-методичний журнал*. 2011. № 5. С. 13-17.

33. Козачинська В.В. Українське бароко: героїкоантичне бачення концепту смерті. *Наукові записки: Філософія та релігієзнавство*. Т. 20. Київ. 2002. С. 51-54.
34. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ. Міленіум, 2004. 265 с.
35. Кондратюк С. М. Теоретичне обґрунтування механізмів психологічного захисту особистості. С. М. Кондратюк, Л. А. Сердечна. *Зб. наук. праць ХІСТ Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 115-118.
36. Корольчук О. Л. Посттравматичний стресовий розлад як новий виклик сучасній Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, 2016. № 17. С. 104-111.
37. Корнієнко Н. Розвиток емпатії в умовах підвищеної тривожності. *Психологічні науки: проблеми і досягнення*. 2017. 2(20), С. 81-86.
38. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості і соціальне середовище. *Теоретико-методологічні проблеми дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр.* Київ: б. в. 2016. Вип. 9. Кн. 2. С. 23-29.
39. Криворучко П.П. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності у ЗС України. *Зб. наук. праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. 2003. № 5(36). С. 28-41.
40. Лебедев Д.В., Лебедева С.Ю., Назаров О.О., Оніщенко Н.В., Садковий В.П., Садковий О.В., Тімченко О.В. Відношення до життя та смерті в умовах надзвичайної ситуації: ціннісно-смысловий аспект: Монографія. Харків. УЦЗУ, 2009. 128 с.
41. Ляшко В. Вплив війни на психічне здоров'я - колосальний. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko> (дата звернення: 19.07.2024).
42. Максименко С.Д. Емпатія та її прояви у поведінці людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія*, 2010. 43, С. 31-35.

43. Макуха М. Ставлення до смерті та міра невротизації особистості. URL : <http://umarallata.livejournal.com/6301.html> (дата звернення: 29.08.2023).
44. Мануальна терапія у лікуванні військових травм. *Фітотерапія. Часопис*. 2019. № 2. С. 70.
45. Медична психологія (підручник): Під заг. ред. професора І. Д. Спірної, проф. І. С. Вітенко, Дніпропетровськ, 2008. 300 с.
46. Меліченко Т. Д. Діяльність психолога щодо корекції емоційного стану особистості засобами тілесно-орієнтованої психотерапії. *II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція*. Житомир. 2020. С. 206-210.
47. Михальська Ю. А. Особливості механізмів психологічного захисту особистості. Ю. А. Михальська, С. О. Ренке. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 417-427.
48. Олексюк Н. С. Професійна підготовка фахівців соціальної реабілітації в Україні як вимога часу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Педагогічні науки*. 2016. Частина III. С. 40-47.
49. Основи загальної і медичної психології. за ред. Вітенко І.С., Чабан О.С. Тернопіль. Укрмедкнига. 2003. 344 с.
50. Попелюк Т. А. Життя та смерть у контексті української соціонормативної культури. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2003. Т. 33. С. 132-142.
51. Савічан К. В. Огляд наукових публікацій, присвячених вторинній гепатопатії після травми. *Військова медицина України*. 2019. Т. 19. № 2. С. 69-77.
52. Самойлова О. В. Клінічні особливості розладів адаптації в умовах військового конфлікту на Сході України. *Український вісник психоневрології*. 2018. Т. 26. Вип. 2. С. 95-98.
53. Сиропятов О. Г., Дзеружинська Н. О., Бодян В. В., Марущенко К. Ю. Психологія страху на війні. *Військова медицина України*. 2019. Т. 19. № 2. С. 55-60.

54. Слюсаревський М. М. Методологічна ситуація у психологічній науці і перспективи соціальної психології. *Наук. студії із соц. та політ. психології*. Київ. Міленіум. 2005. Вип. 10 (13). С. 3-14.

55. Сорока О. В. Формування управлінської компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери засобами тренінгу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : зб. наук. праць. Серія «Педагогічні науки»*. Ізмаїл. РВВ ІДГУ. 2017. Вип. 36. С. 241-246.

56. Титаренко Т.М., М.С. Дворник, В.О. Климчук Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій: практичний посібник. *Національна академія педагогічних наук України. Інститут соціальної та політичної психології*. Кропивницький. Імекс-ЛТД. 2019. 220 с.

57. Хархаліс У.М. Світоглядне відображення взаємодії життя і смерті в народній обрядовості. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2005. Т. 46. URL : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_46/Harhalis.htm (дата звернення: 22.06.2024).

58. Харченко В. Є., Шугай М. А. Психологічна діагностика та корекція посттравматичного стресового розладу особистості : методичний посібник. Острог. Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2015. 160 с.

59. Штепа О. Емпіричне вивчення психологічних ресурсів особистості. Актуальні проблеми психології: *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Київ. 2011. Т. 11. Вип. 4. Ч. 2. С. 335-361.

60. Lawrence R. Emotional and Psychological Trauma. Sega. 2017. URL : <https://www.helpguide.org/articles/ptsd-trauma/copingwith-emotional-and-psychological-trauma.htm> (дата звернення: 12.08.2023).

61. Overstreet C., Brown E., Berenz E.C. et al. Anxiety sensitivity and distress tolerance typologies and relations to posttraumatic stress disorder: A cluster analytic approach. *Military Psychology*. 2018. P. 30.

62. Adler A., Jager-Hyman S., Brown G. K., Singh T., Chaudhury S., Ghahramanlou-Holloway M., & Stanley B. A Qualitative Investigation of Barriers to Seeking Treatment for Suicidal Thoughts and Behaviors Among Army Soldiers with a

Deployment History. *Archives of Suicide Research*. 2019. P. 1-18. URL : <https://doi.org/10.1080/13811118.2019.1624666> (дата звернення: 15.06.2024).

63. Anestis M. D., Tull, M. T., Butterworth S. E., Richmond J. R., Houtsma C., Forbes, C. N., & Gratz K. L. The Role of Opioid Use in Distinguishing between Suicidal Ideation and Attempts. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 49 (6). 2019. P. 1680-1692. URL : <https://doi.org/10.1111/sltb.12557> (дата звернення: 03.05.2024).

64. Applegart D. M., Wood D. S., Bryan A. O., & Bryan C. J. Examining Help-Seeking Among National Guard Service Members. *Military Behavioral Health*. 7(2), 2019. P. 198-205. URL : <https://doi.org/10.1080/21635781.2018.1526143> (дата звернення: 02.08.2024).

65. Baer M. M., LaCroix, J. M., Browne J. C., Hassen H. O., Perera K. U., Weaver J., Soumoff A., & Ghahramanlou-Holloway M. Lack of Emotional Awareness is Associated with Thwarted Belongingness and Acquired Capability for Suicide in a Military Psychiatric Inpatient Sample. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 49(5). 2019. P. 1395-1411. URL : <https://doi.org/10.1111/sltb.12530> (дата звернення: 08.07.2024).

66. Barnes S. M., Monteith L. L., Forster J. E., Nazem S., Borges L. M., Stearns-Yoder K. A., & Bahraini N. H. Developing Predictive Models to Enhance Clinician Prediction of Suicide Attempts Among Veterans With and Without PTSD. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 49(4). 2019. P. 1094-1104. URL : <https://doi.org/10.1111/sltb.12511> (дата звернення: 04.08.2024).

67. Barr N., Kintzle S., Alday E., & Castro C. How does discharge status impact suicide risk in military veterans? *Social Work in Mental Health*. 17(1). 2019. P. 48-58. URL : <https://doi.org/10.1080/15332985.2018.1503214> (дата звернення: 11.08.2024).

68. Blow A. J., Farero A., Ganoczy D., Walters H., & Valenstein M. Intimate Relationships Buffer Suicidality in National Guard Service Members: A Longitudinal Study. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 49(6). 2019. P. 1523-1540. URL : <https://doi.org/10.1111/sltb.12537> (дата звернення: 19.04.2024).

69. Cameron A. Y., Shea M. T., & Randall A. B. Acute Shame Predicts Urges for Suicide but not for Substance Use in a Veteran Population. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 50(1). 2020. P. 292-299. URL : <https://doi.org/10.1111/sltb.12588> (дата звернення: 04.07.2024).

70. Krafft J., Hicks E. T., Mack S. A., & Levin M. E. Psychological Inflexibility Predicts Suicidality Over Time in College Students. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 49(5). 2019. P. 1488-1496. URL : <https://doi.org/10.1111/sltb.12533> (дата звернення: 09.06.2024).

71. Martin R. L., Bauer B. W., Ramsey K. L., Green B. A., Capron D. W., & Anestis M. D. How Distress Tolerance Mediates the Relationship Between Posttraumatic Stress Disorder and the Interpersonal Theory of Suicide Constructs in a U.S. Military Sample. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 49(5). 2019. P. 1318-1331. URL : <https://doi.org/10.1111/sltb.12523> (дата звернення: 11.05.2024).